

Dr. Öğretim Üyesi Oğuzhan ŞAHİN

*İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İzmir / TÜRKİYE
ogsahin@gmail.com*

ORCID ID: 0000-0002-0196-8748

SOFYALI BÂLÎ'NİN DÖRT ŞEYHE DAİR İSTİHBÂRÎ BİR MEKTUBU

SOFYALI BALI'S INTELLIGENCE LETTER ON
FOUR SHEIKHS

DOI Number: 10.28981/hikmet.410167

ÖZ

On altıncı asrın gözde şeyhlerinden Sofyalı Bâlî'yi önemli kılan, eserleri kadar, Osmanlı siyasi iktidarıyla olan yakın ilişkileridir. Siyasi iktidar, hakikat ehli olan sülflerle taklitçileri, sultana bağlı olanlarla isyana meyilli kutb/Mehdîleri ayırmak için Sofyalı'nın bilgisine başvurmuştur. Bu bağlamda Bâlî Efendi'nin çeşitli sülfleri değerlendirmek için Rüstem Paşa'ya yazdığı mektuplar dikkat çekicidir. Bu makalede Sofyalı Bâlî'nin, İbrâhîm-i Gülşenî, Şeyh Bedrüddîn, Şeyh Üveys ve Şeyh Kara Dâvûd'a dair çeşitli iddialar içeren bir mektubu ele alınmıştır. Bedrüddîn hakkında bilinenin ötesinde mektupta yeni denebilecek pek bir şey yoktur. Sofyalı'nın, İbrâhîm-i Gülşenî'ye dair iddiaları, onun Dede Ömer Ruşenî'nin terbiyetinden geçmemiş olması, câhil ve nakışlı, müridlerini ilhâda sürüklediği şeklindedir. Kara Dâvûd ve Üveys mevzuu ise mektupta keşf ve kutb/Mehdîlik bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mektup, Sofyalı Bâlî, İbrâhîm-i Gülşenî, Şeyh Bedrüddîn, Şeyh Üveys, Kara Dâvûd, kutb/Mehdî, keşf.

ABSTRACT

What makes Sofyalı Bali significant along with his works is his close relationships with Ottoman political power. Political power demands Bali's intelligence in order to distinguish the real Sufis from the so called ones, also the people who submit the Sultan from rebellious ones called qutb/Mahdis. In this contexts, Bali's letters become significant as they give information on Sufi groups to Rustem Pasha. The article discusses the letter including the Bali's various claims on Ibrahim-i Gulseni, Sheikh Bedreddin, Sheikh Uveys and Sheikh Kara Davud. It can be suggested that there is almost no new information on Sheikh Bedreddin except the generally already known. Bali claims that Ibrahim-i Gulseni was not educated by Dede Omer Ruşeni and he is illiterate, he is half trained, he directs his followers to heresy. Bali considers Kara Davud and Uveys subjects as inspiration (keşf) and qutb/Mahdis in the letter.

Keywords: Letter, Sofyalı Bali, Ibrahim-i Gulseni, Sheikh Bedreddin, Sheikh Uveys, Kara Davud, qutb/Mahdi, inspiration (kashf).

Giriş

Bir taraftan sünî eksenli Osmanlı itikâdî yapısına yönelik saldırılara karşı takındığı cân-sipârâne tavır, diğer taraftan ise sünî akidenin itirazlarının odağındaki Fusûs'a dair takındığı korumacı tavır, Sofyalı Bâlî şahsında iki zıt kutbu bir araya getirmektedir. Bu yüzden iki farklı Sofyalı imgesinden söz etmek mümkündür: 1) Dalâlet ehli sûfilere karşı gösterdiği refleksi sûfi geleneğin içinde devletin istihbârî kaynağı olan Sofyalı 2) Fusûs, para vakıfları, kader ve kaza gibi konularda ulemâdan farklı kanaatleriyle dikkat çeken Sofyalı. Sofyalı'ya dair yapılan çalışmalar, Halvetî şeyhin eserlerinden hareketle, onun entelektüel yapısına dair genel bir çerçeve oluşturmuş gibidir.¹ Bu sebeple bu çalışmada Sofyalı'nın biyografisi ve entelektüel kimliği gibi konular üzerinde durulmayacak ve Halvetî şeyhin bazı sûfilere dair istihbârî bilgiler veren Manisa İl Halk Kütüphanesinde *Mektûb Risâlesi** adıyla kayıtlı bir mektubu ele alınacaktır. Sofyalı'ya ait bu mektup, **İbrâhîm-i Gülşenî, Şeyh Bedrüddîn** ve Halvetiyye'den **Şeyh Üveys** ile **Şeyh Kara Dâvûd** hakkındaki iddiaları nedeniyle ilginç olmasının yanı sıra Sofyalı'nın merkezî iktidara sûfiler hakkında ne tür bilgiler verdiği noktasında da dikkat çekicidir.

Bâlî Efendi, henüz ilk satırlarda, mektubu yazış nedenini, *sûfilerden dalâlet üzre olan tâ'îfenün aslının ne olduğunu* Vezîr-i A'zam Rüstem Paşa'ya i'lâm etmek olarak açıklıyor. Halvetî şeyh mektubunda, bahsi geçen şeyhlerin sergüzeştini *hikâye* adı altında anlatıp Rüstem Paşa'ya bunlara dair istihbârî bilgiler aktarıyor. Ancak Sofyalı, bu işi devletin resmî bir görevlisi olarak değil Rüstem Paşa ile aralarındaki yakınlığa binaen yapıyor. Mektupta kullanılan *benüm oğlum* şeklindeki samimi hitap ve Kurd isimli kişinin oğlu için -kasıt muhtemelen halifesi Kurd Mehmed Efendi'nin oğludur- Paşa'dan şefaht talep eden: “*Şimdiye degin her murâdum hâsıl olmak âdet oldı. Umarum bu murâdum dahı hâsıl ola. Kerem ü müriüvvet idesiz bizüm hâtırumuz için olsun.*” şeklindeki samimi üslûbu bunun göstergesi olarak düşünmek mümkündür. Siyasî iktidar ile Halvetî şeyhi bir araya getiren diğer bir unsurun da Kanuni döneminin başat figürü haline dönüşen sünî İslâm itikadı olduğu anlaşılıyor ki Sofyalı bunu mektubunda şu sözleriyle dile getiriyor: “*Benüm oğlum. Allâh te'âlâ sana dünyâda ve âhiretde 'izzetler müyesser eylesün. Senün şol sünî i'tikâdındur benüm gönüm alan.*” Mektubun uzunluğu ve ne zaman yazıldığıyla da ilgili bir iki şey söylemek istiyoruz. Sofyalı'nın bu uzun mektubu yekpâre midir, yoksa küçük parçaların birisi tarafından birleştirilmesiyle mi oluşturulmuştur bilemiyoruz, fakat üslûptan hareketle farklı mektupların bir araya getirilme ihtimalinin daha zayıf olduğunu düşünüyoruz. Mektubun ne zaman kaleme alındığı hususu net değil. Buna dair de ancak tahminî bir şeyler söylenebilir. Mektupta Rüstem Paşa'dan vezîr-i a'zam, Ebussu'ûd Efendi'den ise *müftî* diye bahsediliyor. (bk. vr. 111a, 116b) Rüstem Paşa, vezîr-i a'zam olarak 17 Ramazan 951'de (2 Aralık 1544) atanıyor. Ebussu'ûd Efendi'nin şeyhülislâm oluşu ise hicrî 952 Şaban'ına (Ekim 1545) denk

¹ Sofyalı Bâlî ile ilgili genel bir çerçeve oluşturmak için şu çalışmalara bakılabilir: Sofyalı'nın para vakıflarıyla ilgili mektupları için bk. (Özcan, 1999: 125-155); Şeyh Bedreddîn takipçilerine dair padişaha mektubu için bk. (Tietze, 1988: 115-122; Safevîlere dair bir mektubu için bk. (Gündüz, 2010: 203-210); Kader risalesi için bk. (Arpağuş, 2006: 51-88); *Küntü kenzen mahfiyyen* hadisinin şerhi için bk. (Ögke, 2004: 9-24); Fusûs'taki tartışmalı konulara yaklaşımı için bk. (Tek, 2005: 107-133); Bâlî'nin hayatı ve eserleri için bk. (Celep, 2014), (Kara, 1992: 20-21); Tasavvufî profili için bk. (Başer, 2015: 1-10), (Bostancı, 1996), (Celep 2013: 99-126), (Muslu, 2007: 43-63).

* Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5836/9, vr. 111a-117a. Yazı, kâğıt ve cilt gibi noktalarda mektubun genel bir tavsîfi için bk. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/mekt%C3%BBb-risalesi/18890>.

geliyor. O hâlde mektubun yazılış yılını bu tarihler ile Sofyalı'nın ölüm yılı (960/1553) arasında aramak tutarsız gözüküyor.

1. Bir Mukallid Şeyh: İbrâhîm-i Gülşenî

Sofyalı'nın, İbrâhîm-i Gülşenî (öl. 1534) hakkındaki ilk iddiası, onun tasavvufî bir terbiyeden geçip Dede Ömer Rûşenî'den icazet almadığı şeklindedir. İbrâhîm-i Gülşenî ile Dede Ömer Rûşenî'nin (öl. 1487) yollarının nasıl kesiştiği ve aralarında şeyh-mürîd ilişkisi olup olmadığına dair mektupta şunlar söyleniyor: İbrâhîm-i Gülşenî, Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakûb'un defterdarının hizmetkârıdır ve bu defterdar Dede Ömer Rûşenî'nin muhibbidir. Defterdar, Rûşenî'nin yanına gelirken sürekli İbrâhîm-i Gülşenî'yi de yanında getirir. Gülşenî, bu görüşmelerde Rûşenî'ye şiirler okuyup onu eğlendirir. Dede Ömer Rûşenî öldükten sonra, İbrâhîm-i Gülşenî defterdara uzun bir süre hizmete devam eder, o öldükten sonra da gördüğü ve bildiği kadarıyla Şeyh Rûşenî'yi taklide yeltenir. Sofyalı'nın söylediklerinden hareketle, İbrâhîm-i Gülşenî, ne Halvetiyye'nin yedi esmâsını ne de Rûşeniyye'nin on iki esmâsını tekmiil eylemiştir; Dede Ömer Rûşenî'nin de halifesi falan değildir. Bâlî Efendi, Şeyh Gülşenî'nin, Rûşenî'nin terbiyetinden geçtiği iddialarına “*Hâşâ ki ol Şeyh Rûşenî'den terbiyet görmüş ola.*” sözleriyle karşı durmaktadır.

Acaba Sofyalı, Şeyh Gülşenî'nin Dede Ömer Rûşenî'den terbiyet almadığını ve sadece onu taklide yeltendiğini vurgulayarak neyi amaçlıyor? Bu konuda akla hemen idam edilen iki şeyh geliyor: Bayramî-Melâmîlerinden Şeyh Hamza Bâlî ve Gülşenîlerden Şeyh Muhyiddîn-i Karamânî. Bilindiği gibi Hamza Bâlî tahkikatında Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, tarikat şeyhlerinin de fikrine başvurup onlardan: “*Câhil ve nâkısır, dördüncü esmâda kalmıştır. Oğlan Şeyh İsmâ'il-i Ma'sûkî tarikatındandır.*” cevabını alınca Melâmî şeyhin, zındıklığına dair fetva vermiştir (Öngören, 2012: 298-299). Benzeri şekilde maktul Gülşenîlerden Şeyh Muhyiddîn-i Karamânî'nin idamında da seyr ü sülûkü tamamlamadan irşâda başlamasının etkisi olduğunu Muhyî-yi Gülşenî dile getirmektedir. Bu vakayı ilginç kılan, Gebze'de yapılan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi hânkâhına Karamânî'nin şeyh olarak oturması için İbrâhîm-i Gülşenî'den icazet talep edilmesidir. Şeyh Gülşenî, Çoban Mustafa Paşa'nın bu talebine, Karamânî'nin henüz sülûkünü tamamladığını, bu hâliyle irşâda başlarsa akıbetinin Hallâc'dan farklı olmayacağını bildirerek razı olmamıştır, ancak ısrarının önünde de duramamıştır (Öngören, 2006: 82). Buradan hareketle tarikat terbiyesi almayan yahut sülûkünü ikmâl etmeyenlerin sûfiler nazarında “câhil ve nâkıs” olup irşâda yetkili görülmedikleri aşikârdır. Bu tür sûfilerin mürşidlikleri ise zendeka ve ilhâdla neticelenmektedir.

Sofyalı'nın aktardıklarına göre Şeyh Gülşenî birçok hatayı birden işlemektedir. Öncelikle Rûşenî'nin halifesi değildir, öyleymiş gibi davranmaktadır. Sonrasında ise tarikat terbiyesinden geçmediğinden ham kalmıştır, bu hamlığı yüzünden hem kendini hem de müridlerini zendeka batağına sürüklemektedir. Sofyalı, İbrâhîm-i Gülşenî'nin Dede Ömer Rûşenî'den terbiyet almadığına dair iddiasını, Rûşenî'nin halifelerinden Şeyh Timurtaş (Demirtaş) ve Şeyh Şâhîn gibilerden yaptığı: “*Hâşâ ki bu bizüm yolumuz tarikumuzda ola.*” şeklindeki nakille ispata çalışıyor ve kâmil kimseler olarak gördüğü bu şeyhlerin katında, İbrâhîm-i Gülşenî'nin merdûd olduğunu vurguluyor.

Sofyalı'nın dile getirdiği Şeyh Gülşenî ile Dede Ömer'in karşılaşmaları hadisesi, İbrâhîm-i Gülşenî hakkında temel kaynak görünümündeki *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*'de daha farklı ele alınmaktadır. Biraz önce değinildiği üzere

Sofyalı, bu karşılaşmanın Sultan Yakûb (salt. 1478-1490) döneminde vukû bulduğunu söylerken *Menâkıb*'da bunun Uzun Hasan (salt. 1452-1478) döneminde gerçekleştiği kayıtlıdır. Uzun Hasan, Dede Ömer Rûşenî'nin ününü, ondan tevbe alan kardeşi Üveys'ten işitip onu Tebrîz'e getirmek istemiş; bu davet için de işin ehli olarak gördüğü İbrâhîm-i Gülşenî'yi Karabağ'daki şeyhi iknâ ile vazifelendirmiştir. İbrâhîm-i Gülşenî, bu görüşmede Rûşenî'den çok etkilenmiş, ona intisâb edip manevî hayatını onun rehberliğinde sürdürmüştür. Dede Ömer Rûşenî'nin, ertesi yıl davete icâbeten Tebrîz'e gelmesinden sonra, İbrâhîm-i Gülşenî, Rûşenî'nin gözetiminde seyr ü sülûkünü Tebriz'de sürdürmüştür (Muhyî-yi Gülşenî, 2014: 69; Konur, 2000: 108; Azamat, 2000: 302). Eğer ki Muhyî'nin naklettiği bu bilgilerde hata yoksa, Şeyh Rûşenî ile İbrâhîm-i Gülşenî'nin karşılaşmaları ve Gülşenî'nin Dede Ömer Rûşenî terbiyetine girmesi, Sofyalı'nın bahsettiği, Gülşenî'nin Dede Rûşenî ile Sultan Yakûb'un defterdarı vesilesiyle tanışıp hiçbir şekilde Rûşenî'nin terbiyetinden geçmediği iddiasıyla çelişiktir. Zira Muhyî'ye göre İbrâhîm-i Gülşenî'yi tarikatın başına geçiren bizzat Dede Rûşenî'dir (Konur, 2000: 109). Yani Sofyalı'nın söylediği, Dede Ömer Rûşenî'nin ölümünün ardından Şeyh Gülşenî'nin, onu taklit edip tarikatın başına geçtiği iddiası da Muhyî ile uyuyuyor değildir.

Sofyalı'nın mektubunu okumaya devam etmeden Halvetî şeyhin, Dede Ömer Rûşenî hakkındaki kanaatlerine de birkaç satırla değinmek gerekiyor. Mektuptaki ifadelerden Sofyalı'nın Dede Ömer Rûşenî'yi dalâlet üzre olanlardan değil, makbûl sûfîlerden gördüğü anlaşılıyor. Sofyalı'nın bu kanaatinin neye dayandığına dair fikir yürütmek zor. Çünkü tıpkı Şeyh Gülşenî gibi Dede Ömer Rûşenî'nin de zendeka ve ilhâd ithâmına maruz kaldığını, hatta Karabağ ulemâsı tarafından “Fusûsîlik”le suçlanıp Tebriz'e teftiş için götürüldüğünü *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*'den okuyoruz. Her ne kadar Şeyh Rûşenî, gözlerinin önünde *Fusûs*'u yakıp kendini linç etmeye çalışan kalabalığa (tâlib-i ilme), İbnü'l-Arabî'nin vekili olmadığını söylese de İbnü'l-Arabî ve *Fusûs*'a olan itikâdı nedeniyle tekfir edilmekten kurtulamıyor. (Muhyî-yi Gülşenî, 2014: 100-102).² Fusûs şârihi Sofyalı'nın, Şeyh Rûşenî'ye olan muhabbetinin arka plânında Fusûs olduğunu düşünmek mümkündür. Ancak o zaman Sofyalı'nın aynı muhabbeti Şeyh Gülşenî'ye de duyması gerekirdi. Oysa Halvetî şeyhin, Gülşenî ve müridlerine Çivizâde nazarıyla baktığı anlaşılıyor:

Şeyh İbrâhîmün müridleri hakkında lisân-ı halkda niçe dürlü kabâyıhları söylenür. Biz[üm] gördüğümüz tâ'ifesün yaramaz ahvâlleri bir mertebededür ki lisâna gelecek degüldür. Hattâ müftî fetvâ virdi [ki] **boğazladukları harâmdur ve ekli harâmdur** (Sofyalı Bâlî, 5836/9: 111a).

Sofyalı'nın, “müftî” diye bahsettiği kişi bir dönemler Mısır'da bulunup Gülşenîleri yakından takip etme fırsatı da bulan Çivizâde midir bilmiyoruz. Fakat “müftî”ye isnâd edilen fetvâ, Çivizâde fetvâlarını andırmaktadır.³ Ahmet Yaşar Ocak,

² Dede Ömer Rûşenî'yi sertçe tenkit edenlerden biri de Münîrî-yi Belgradî (öl. 1620'den sonra) olmuştur. Münîrî, Şeyh Rûşenî'nin, tercî'-i bendinin vasıta beyti olan “Tınma gözet bakma çeler buşma hiç / Rind-i cihân ol yüri tokınma giç” mısralarının dinî yükümlülükleri tahfif ettiği gerekçesiyle Dede Ömer Rûşenî'yi eleştirmektedir (Münîrî-yi Belgradî, 668/1: vr. 25b).

³ Şeyh Gülşenî müridlerinin boğazladıklarını yemenin şer'an câiz olup olmadığına dair Çivizâde'nin bir fetvası şöyledir: “Mes'ele: Şeyh İbrâhîm müridlerinin besmeleyle zebh itdikleri şer'an helâl midür? El-cevâb: Fî-zemâninâ meşhûr olan Şeyh İbrâhîm ki Mısrda fevt olup Medrese-yi Mü'eyyed kurbında defn olmuşdur anun hâlini tafsîl üzerine bilüp ana mürid olan zındıkdur. Milleti yokdur. **Zebîhası hükm-i meyyitedür, helâl olmaz.**” (Gel, 2010: 276). Çivizâde'nin aynı konudaki bir diğer fetvası için bk. (Gel, 2010: 275). “Boğazladığının yenmemesi, nikâhının câiz olmaması” gibi konular sadece Gülşenîlere hasredilmiş değildir. Işık adı verilen tâifeler için de aynı vurgular geçerlidir: “Lâkin kuşluga

Gülşenîler üzerinde yoğunlaşan zendeka ve ilhâd şâibesini iki sebeple açıklamaya çalışıyor: İlkine göre Gülşenîler'in Mevlevî ve özellikle Melâmîliğe yakın durup vahdet-i mevcûdca (panteist) telakkileri benimsemeleri; diğerine göreyse, Gülşenîler'in fikrî yapısını oluşturan vahdet-i mevcûdca (panteist) temâyüllerin, İbrâhîm-i Gülşenî'nin, Hurûflüğün eski merkezi olan Tebriz'de uzun yıllar yaşamasından dolayı, Hurûflük ile karışması (Ocak, 2013: 370-371).⁴ Yani bir bakıma Gülşenîleri, benimsedikleri taşkın vahdet-i vücûd anlayışı sabıkalı duruma düşürüyor ki Atâyî'nin, Gülşenî şeyhlerinden Muhyiddîn-i Karamânî'nin katline gerekçe olarak gösterdiği *vahdet-i vücûd mes'elesinde hatâ ettiği* şeklindeki kayıt bu iddiayı teyid ediyor. Sanki Sofyalı'nın İbrâhîm-i Gülşenî ve müridleriyle sıkıntısının temelinde de muhtemelen bunlar yatıyor.

1.1. Gülşenî'nin müridleri

Bâlî Efendi, mektubunda Şeyh Gülşenî ve müridlerine dair tafsilat verip *âkul olanları Şeyh İbrâhîm'in ne kimse olduğu* hususunda uyarmaya çalıştığını söylüyor.⁵ Mektuptaki ifadelerle göre Sofyalı, Hâin Ahmed Paşa (öl.1524) vakasından sonra Mısır'a gidip naklettiği bu olayları bizzat müşâhede etmiştir. Yani Sofyalı'nın naklettikleri Şeyh Gülşenî'nin ölümünden en geç on yıl önce gerçekleşmiştir. Halvetî şeyhin bahsettiği olaylar gerçekleşirken İbrâhîm-i Gülşenî yüz yaşının üstündedir. Sofyalı'nın Mısır'a neden gittiğine dair mektubunda bir kayıt yoktur. Ancak Şeyh Gülşenî'nin birçok sipâhîyi kendine mürid etmesi ve artan nüfuzu merkezî iktidarda tedirginlik yaratmış olmalıdır. Bu bağlamda Hâin Ahmed Paşa isyanı ve Mısır'daki kaotik durum göz önüne alınırsa Sofyalı Bâlî'nin Şeyh Gülşenî'ye dair malumat toplamakla görevlendirilme ihtimalini düşünmek mümkündür ki Ahmed Paşa isyanından bir yıl kadar sonra Pargalı İbrâhîm Paşa, Mısır'a geldiğinde Şeyh Gülşenî'nin bu nüfuzundan rahatsız olmuştur.

Sofyalı'nın, Gülşenî'ye dair naklettiği ilk anekdot müridleriyle ilgilidir. Buna göre Sofyalı Mısır'a vardığında şeytanın vesveselerine uyan onun iki müridini görür. Bunlar minareye çıkıp, “*Yâ şeyh duta bizi.*” diyerek kendilerini aşağı atarlar; kanları cami haremindeki mermere saçılır. Gülşenî müridleri saçılan kana ihtirâmen ayaklarını basmazlar, yüzlerini sürerler. Şeyh Gülşenî ise “*şehidlerin a'lâsıdır*” diye bu iki kişiye şehid namazı kıldırır.⁶ Sofyalı onlardan birine, bu şekilde ölenlerin şehit

denli ışık olan kıyâmete dek müslimân olmaz. Zebîhaları yinmez. Nikâhlarına helâl dinmez. Müslimân olan bunları sevmez. Bunlar dahi müslimânluğı sevmez.” (Rusûhî Süleymân, 5221/3: vr. 54b-55a).

⁴ *Mektûb Risâlesinin Şeyh Bedreddîn'i anlatan satırlarında, “İmdi benüm oğlum. Bunun gibi kişiye mürid olanlar küllî dalâlet üzere olmak ‘aceb degüldür. Şeyh İbrâhîm tâ'ifesi ve Simâv tâ'ifesi ve ışıklar tâ'ifesi ve kızılbaş tâ'ifesi cümlesi şeytân ocaklarıdır. Sünniler ‘adûsudur. Söyündürmek lâzımdır. Seyyid Nesîmî ve Fazlullâh ki Seyyid Nesîmî'nün şeyhidur ve dahi bunların mezhebinde olan bâtıldur.”* sözleriyle Sofyalı, Gülşenîlerin Fazlullâh ve Nesîmî gibi Hurûflük mezhebinde olmaları dolayısıyla şer odağı olduklarını belirterek bir nevi Ahmet Yaşar Ocak'ın tespitini teyid etmektedir.

⁵ Mektubun en sonunda Sofyalı, Şeyh İbrâhîm tâifesi ve onun izinden gidenlerin dünya ve ahirette horhakir olacağını, bunların zındıklığını gözü açık olanların net bir şekilde anladığını ifade ediyor ve ulemanın nezdinde bu tâifenin mürted, bunlara itikat edenin de kâfir olduğunu belirtiyor. Bk. (Sofyalı Bâlî, 5836/9: vr. 116a).

⁶ Sofyalı'nın naklettiği bu vaka, Atâyî'nin Şakâyık zeylinde de küçük farklarla anlatılmaktadır. Zeyl-i Şakâyık'a göre İbrâhîm-i Gülşenî'nin vaaz ve zikir meclislerinde cezbeye gelen Gülşenî müridleri kale burçlarından kendilerini aşağı atmaktadır. Atâyî'de bu kayıt şöyledir: “[Şeyh Gülşenî], meclis-i va'z u tezkîr ve cem'iyet-i tevhîd ü tekbîr iteseler, niceler dâ'ire-yi 'akldan çıkup ve sabr u sükûna “yâ Hü” diyü pehn-i deşt-i hayretde âvâre ve hezâr mest-i sergerdân-ı cünûn kullâb-ı cezbede zebûn olmagın kal'a dîvârından kendüyi pertâb idüp pâre pâre oldı.” (Nev'îzâde Atâyî, 2017: 389-390; Nev'îzâde Atâyî, 1989: 67). Gülşenî müridlerinin nahoşluklarına Atâyî'den, İbrâhîm-i Gülşenî'nin hamamda guslettiği sudan bir damla kapabilmek için müridlerin birbirlerini ezmesi vakasını ve Sofyalı'dansa,

olamayacağını, bunların ebediyyen cehennemlik olduklarının hadislerde kayıtlı olduğunu söyleyince, *sen nesne bilmezsin bu sözi söyleme bu makâmda durma*, şeklinde cevap alır. Hadisler arasında kendi canına kıymayla ilgili hadisler olmakla birlikte *Tecrîd-i Sarîh*'teki şu hadis, kendini minare yahut surlardan atan Gülşenî müridlerinin ahvâliyle doğrudan ilgili gibidir:

“Ebû Hüreyre’den (r.a) rivâyete göre, Nebî (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Her kim bir dağdan (yüksek bir yerden) kendisini aşağıya atıp öldürürse bu intihar eden kimse cehennem ateşinde ebedî ve dâimî sûrette kendisini yüksekte aşağıya bırakır (bir halde azâb olunur). Şu bir kimse de zehir içer de canına kıyarsa zehiri elinde içer bir halde ebedî ve dâimî bir sûrette cehennem ateşinde (azâb olunacaktır). Herhangi bir kimse de kendisini (bıçak gibi) bir demir parçasıyla öldürürse o da bıçağı elinde karnına vurarak ebedî ve dâimî sûrette cehennemde (azâb olunacaktır).” (Zeynüddîn Ahmed, 1982: 96).⁷

Gülşenî'nin kendini minareden atan iki müridini *şehîd-i hakîkî* diye tarif etmesini, Bâlî Efendi muhtemelen Şeyh Gülşenî ve müridlerinin ya câhilliği yahut da İslâm akidelerine muhâlefet etmesi bağlamında değerlendiriyor. Sofyalı, müridlere, hiçbirinden hayır gelmeyecek vakarsız, ehl-i bid'at takımı, yakıştırmasını yapıyor ve bu hayırsızların reislerinin de kendilerinden farkı olmayacağını vurguluyor. Ancak Sofyalı'nın bu sözlerinin aksine, hakkındaki bütün zendeka ve ilhâd ithâmılarına rağmen, Şeyh Gülşenî, ekmel bir şeyh olarak görülerek ona dair bu ithamlara kendi hevâlarının esiri olan birkaç mürid ü muhibbin sebep olduğu farklı kaynaklarca söyleniyor. Bu bağlamda Latîfî, *fesâd-ı müridden mertebe-i mürşide noksân u halel gelmez*, diyerek Gülşenî'nin değil, müridlerinin ehl-i ibâhatdan olduğunu, bunun da şeyhe mal edilemeyeceğini belirtiyor (Latîfî, 2000: 130). Latîfî, bu sözleriyle Gülşenî'yi savunup suçu müridlere atarken, Sofyalı, ehl-i taklitten olduğu için müridleri ilhâda sürükleyinin de bizzat İbrâhîm-i Gülşenî olduğunu, dolayısıyla gerek mürşid gerekse müridin birbirinden farksız olduklarını belirtiyor. Sofyalı, müridleri ilhâda sürükleyen Şeyh Gülşenî olduğunda o kadar ısrarcı ki bu iddiasını Dede Ömer Rûşenî'nin halifelerinden Şeyh Timurtaş ve Şeyh Şâhîn'e isnâd ettiği: “*Mısır feth oldu. Merhûm Sultân Selîm Han kapu halkından ve sipâhlerden nevbetçiler kodu. Gurbet harâretiyle yanına cem' oldular. Çok kimesnenün i'tikâdı fâsîd oldu. Mısrda Timurtaş ve Şeyh Şâhîn var idi. Halka çok nasîhat eylediler. Şeyh İbrâhîm mülhiddür. Yanına varman. Sizi dalâlete düşürür didiler. Fâ'ide virmedi.*” sözleriyle ispata çalışıyor. Şeyh Gülşenî'nin sipahiler üzerinde etkisi göz önüne alınırsa Sofyalı'nın bu beyanının hakikate taalluk eden bir tarafı olduğu düşünülebilir. Ancak Şeyh Timurtaş (Muhammed Demirtaşî öl. 1523) ve Şeyh Şâhîn'e (öl. 1552) isnâd edilen bu sözlerin teyidi zor gözüküyor. Zira Sofyalı'nın bu iki şeyhten naklettiği bu sözlerin ne zaman ve neye istinâden söylendiği belirsiz. Kaynakların naklettiğine göre Şeyh Gülşenî ile bu iki şeyhin yollarının kesiştiği iki dönemden bahsedilebilir. İlk dönem her üçünün de Dede Ömer Rûşenî halvetinde sülûklerini tamamladıkları Tebriz dönemidir. İkincisi ise Memlûk sultanı Gûrî'nin saltanatında (salt. 1501-1516) İbrâhîm-i Gülşenî'nin Mısır'a yerleştiği dönemdir (el-Celyend, 2005: 517-518; Hulvî, 2013: 491-492, 494-495, 499; Muhyî-yi Gülşenî, 2014: 265, 267-268). Şeyh Şâhîn'in, Gülşenî'nin Mısır'a geldiğini haber alıp karşılamaya gitmesi ve şeyhi kendi zâviyesinde misafir etmek istemesi; yine her iki

Gülşenî müridlerinin kafalarına hayvan karnı örtüp boğazlarına bağırsak dolamak suretiyle kanlar yüzlerine aka aka çarşı pazarda dolaştığı şeklindeki olayları ekleyebiliriz. Bk. (Nev'îzâde Atâyî, 2017: 389; Sofyalı Bâlî, 5836/9: vr.111b).

⁷ Kişinin kendini öldürmesiyle ilgili diğer hadisler için aynı eserin 4'üncü cildindeki 667-668-669 numaralı hadislere bakılabilir.

şeyhin Mısır'da İbrâhîm-i Gülşenî için mekân tahsisine uğraşmaları, Sofyalı'nın Şeyh Timurtaş ve Şeyh Şâhîn'e dayandırdığı, İbrâhîm-i Gülşenî bizim yolumuzda değildir ve mülhiddir, iddiasını zayıflatıyor. Ancak Şeyh Şâhîn ve Timurtaş'ın kendi ölümlerine kadar yirmi küsur yıl Mısır'da Gülşenî'yle beraber bulunmaları, bu iki şeyhi İbrâhîm-i Gülşenî'nin mülhidliği çizgisine getirmiş de olabilir.

Gülşenî'nin müridlerine dair mektuptaki temel yaklaşım, bunların şeyhin her dediğini bağıra çağıra alkışlayan, kapısını Ka'be gibi tavaf eden, ışıklar tekkesindekiler gibi secdeyi onun ayağına yapan, zendeka ve ilhâd vartasına düşmüş şeriata muhâlif câhil kişiler olduğu şeklindedir. Sofyalı bunların hiçbirisinden hayır namına bir şey sâdir olmayacağını mektubunda sıklıkla vurgulamaktadır.

1.2. Bâlî Efendi şeyhin huzurunda

Mektuptan, biri bizzat Gülşenî'nin huzuruna çıkmak, diğerleriye müridlerine vaaz ettiği mecliste olmak üzere Sofyalı Bâlî'nin İbrâhîm-i Gülşenî'yi üç kez gördüğü anlaşılıyor. Bu üç görüşmenin odağında da Gülşenî'nin meşhûr kitabı *Manevî* yer alıyor. Şeyh Gülşenî sohbetlerinde müridlerine *Manevî*'den pasajlar okutuyor; yeri geldikçe ayet ve hadislerin açıklamalarını yapıyor; ancak o kadar acemi ki naklettiği hadislerin *i'râb ve ma'nâsında* hataya düşüyor. Gülşenî, vaazları bitince de *Manevî*'yi yazmaya devam ediyor.⁸ Sofyalı'nın naklettiğine göre Şeyh Gülşenî bu sohbetlerinin birinde, “Allah dilediğini bağışlar ve dilediğine azâb eder.”⁹ âyetini:

Ma'nâsı budur ki *yagfiru limen yeşâ'u* Hak te'âlâ magfiret eyler şol kimseye kim ol kimse Allâh'dan magfiret ister. *Yu'azzibu men yeşâ'u* Allâh 'azâb ider şol kimseye kim ol kimse Allâhdan 'azâb ister. Biz Allâh te'âlâdan 'azâb dilemezüz. Allâh bize nice 'azâb ider (Sofyalı Bâlî, 5836/9: vr.111b).

şeklinde tefsir ederek, “*Yârenler âyetde ve ehâdîsde niçe ma'ânî vardır. Bu zamâna gelince[ye kadar] ulemâ bilmemişlerdür. Ben bilmişem.*” sözleriyle de ulemânın cehline işarette bulunuyor. Sofyalı'nın bunu dile getirmekteki amacı Şeyh Gülşenî'nin ehl-i tekebbürden olduğunu vurgulamak ve ulemânın (zâhir ulemâsının) nefretini körüklemek. Gerçi ulemâyı ilmen küçümsemenin sadece Gülşenî'ye özgü olduğunu söyleyemeyiz. Sofyalı'nın bizzat kendisi ve halifelerinden Rusûhî Süleymân'm da (öl. 1576'dan sonra) ulemâyâ karşı bu tarz beyanları yok değil. Münîrî-yi Belgradî'nin belirttiğine göre Sofyalı'nın halifelerinden Rusûhî'nin, Keşşâf sâhibine, Kâdî ve sâir müfessirine saldırması âdetidir. Rusûhî, *Keşşâf sâhibi bu mahalli kapu ardında söylemiş, fülân kimesne bu mahalde uyumuş* gibi sözlerle ulemâyâ ta'n etmeyi alışkanlık haline getirmiştir (Münîrî-yi Belgradî, 668/1: vr. 13a).¹⁰

⁸ Çivizâde'nin: “*Mes'ele: Mısır'da Müeyyediye kurbında olan Şeyh İbrâhîm'in meredesi, Şeyh İbrâhîm'in Ma'nevî adlı kitabında şer'a muhâlif bir nokta yoktur dise şer'an bunlara ne lâzım olur. El-cevâb: Mezkûr Şeyh İbrâhîm zındıkdur, anun meredesi dahı anun i'tikâdı üzre olalar her kim ise zındıklardur. Ba'de'l-ahz (yakalandıktan sonra) tevbeleri makbûl degüldür, boğazladıkları meyyite hükmündedir ve nikâhları ve imâmetleri câ'iz degüldür ve anlara iktidâ olunan namâzın i'âdesi vâcibdür.*” fetvâsı göz önüne alınacak olursa Ma'nevî de sakıncalı kitaplardandır ki Şeyh Gülşenî İstanbul'a getirilince bu kitap İbn Kemâl tarafından şeriata muhalif olup olmadığı noktasında incelenmiştir. Fetvâ için bk. (Gel, 2010: 275).

⁹ Âl-i İmrân 129; Mâide 18, 40; Fetih 14.

¹⁰ Sofyalı Bâlî ise kader risalesinde cebrin inceliklerini anlamadıkları gerekçesiyle Kemâl Paşazâde'yi tenkit ediyor. (Bk. Arpağuş, 2006: 82, 88) .

Sofyalı ikinci defa meclislerine vardığında Şeyh Gülşenî'yi kendi kitabı Manevî'yi kıraat ettirirken görüyor. Manevî'de geçen “*Gülşenî* senün şol güzel kohun cihâmı dutdı”yı Şeyh, geçen ay gördüğü bir rüyayla açıklıyor. Buna göre şeyhin sağ eli dirseğine kadar gümüş olmuş ve cümle âlem şeyhin sağ elinden tövbe almıştır; halkın tövbesi tamamlanınca şeyhin sol eli de gümüş olan sağ elinden tövbe almıştır. Gülşenî bu rüyayı şöyle yorumluyor: Benim sol elim ve halk-ı âlem ne yapsın, âlemde başka gümüşten el mi var? Yakın zamanda gerek doğu gerekse batıda kimse kalmayacak, hepsi bu eşğin kulu olacaktır. Bu sözlerden anlaşıldığı üzere, ulemâya dair küçümseyici beyanlardan sonra Gülşenî, dünya yüzünde kendinden başka müşidliğe lâıyk kimse olmadığını söylemek suretiyle şeyhlere de hakaret ediyor.

Üçüncü görüşme Sofyalı ile Gülşenî arasında yüz yüze gerçekleşiyor. Sofyalı, kendi beyanı üzere, Gülşenî'ye hak ettiklerini söylemek için kapıda bekleyenlere yalvara yakara şeyhin huzuruna çıkıyor. Şeyh, o esnada durmadan ebyât u eş'âr yazmaya devam ediyor. Gülşenî, Sofyalı'ya elini öptürdükten sonra “*Şimdi Hakk'ıla vuslatdayum. Özümü getirmezem senünile söyleşem. Öyle namâzı vaktinde özümü getirürem. Taşra çıkaram. Meclis iderem. Anda hâzır olasin. Murâdun hâsıl olur.*” diyerek onu başından savmaya çalışıyor. Sofyalı, bana bu cevabı vermek için özünü nasıl getirdiniz, diyeceği sırada içeri bir mürid giriyor ve Gülşenî'ye, türbe yapmak için talep ettiği malzemeyi yazıcılardan birinin kendilerine vermediğini haber veriyor. Bunun üzerine Hak'la vuslatı falan unutan şeyh gazaplanarak, *vây bu bed-bâht câhil vây bu murdâr câhil, ben anı defterdâra ve fülân agaya şöyle eyleyeyüm*, diye ağır laflar ediyor. Sofyalı bu tabloyu görünce huzurdan çıkıyor ve bir daha gitmiyor.

2. Şeyh Bedrüddîn'e dair istihbârî bilgiler

Sofyalı'nın Şeyh Bedrüddîn'e dair aktardıkları arasında yeni denebilecek pek bir şey gözükmüyor. Genel kabulde olduğu gibi Sofyalı'ya göre de Bedrüddîn, önceleri birçok ilmi tahsil etmiş âlim birisi olmasına rağmen sonraları kendini yeme içmeden keserek aşırı zühd ü takvâyla meşgul olup dalâlete düşmüştür. Bu yüzden halk kendisine *Şerrüddîn* diye lakap takmıştır. Mektupta Bedrüddîn'e dair şu üç noktada bilgi verilmektedir: *Keşifleri sebebiyle şeyhin dalâlete düşüşü, isyana yeltenmesi ve Vâridât.*

Şeyhi, *Bedrüddînlikten Şerrüddînlike* sürükleyen Sofyalı'nın nazarında onun yeme içmeyi terk edip hayâlâtı hâl zannettiren keşifleri olmuştur.¹¹ Şeyh, bu

¹¹ Süfler her ne kadar çok önem verseler de keşif ve kerâmet konusuna ihtiyatlı yaklaşımdan da geri durmamıştır. Hakiki süflerinin keşif ve kerâmetlerine dair bir şüphe yahut tahfif kesinlikle söz konusu olmazken, sahte süflerinin de *riyâzetler* neticesinde keşif ve kerâmete ulaşabileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda Lemezât-ı Hulviyye'den Şeyh Kubâd'ın: “Keşif ve kerâmet riyâzetle olan işlerdir. Kişiye asıl lazım olan işler Cenâb-ı Bârî'nin irfânına ulaşmaktır.” sözleri riyâzetle (açlıkla) insanların belli bir keşif seviyesine ulaşabileceğinin vurgusudur (Hulvî 2013: 493). Avârifü'l-Me'ârif'te belirtildiğine göre şeriata ve sünnete uygun olmayan halvet, nefsi tasfiye ederek filozofların ve dehriyyûnun itibar gösterdikleri riyâzete dayalı ilimleri elde etmeye yarar ve çoğu zaman Allah'tan uzaklaştırır. Bu yola yönelen şeytan doğru yoldan saptırır (Sühreverdî, 1990: 271).

Sûfî literatüründe her keşif sahibinin ehl-i velâyetten olmadığı “İbn Sayyâd” hadisiyle de izah edilmiştir. Hz. Peygamber döneminde yaşayan İbn Sayyâd'ın Deccâl olup olmadığı hususu o dönemlerde tartışılmıştır. Kaynaklardan öğrendiğimize göre İbn Sayyâd, gaybı bildiğini iddia edince Hz. Peygamber, onun aczini etrafındakilere göstermek istemiş, çocuklarla oynarken [İbn Sayyâd o sıralar henüz oyun çağındadır.] sırtına dokunarak ona şunları sormuştur: “*Benim Allah'ın resûlü olduğuma şehâdet eder misin?*” dedi. İbn Sayyâd Allah'ın resûlüne baktı ve: “*Şehâdet ederim ki sen ümmilerin resûlüsün.*” dedi ve daha sonra Resûlullâh'a (s.a): “*Sen benim Allah'ın resûlü olduğuma*

keşiflerini Kutbuddîn-i İznîkî'ye anlatmış ve âlim şeyhten “bu itikâddan rücû‘ etmesi, yoksa sonunun hayır olmayacağı” şeklinde sözler işitmiştir. Bedrüddîn'in, Şeyh Kutbuddîn'e açıkladığı ilk keşfi Vâridât'ta da geçen Hz. İsa'nın ceseden ölü rûhen diri olduğuna dair keşfidir. Buna göre Şeyh Bedrüddîn göklere çıktığında Hz. İsa'yı önüne getirirler. İsa peygamberin ceseden diri (hayy) değil ölü (meyyit) olduğunu görür; İznîkî'nin ihtarlarına rağmen keşfinin sahih olduğunu iddia ederek “*Kur'ânda İsa haydur demek ma'nâda haydur demekdür. Sûretde İsa hayy degüldür.*” demek suretiyle nass-ı Kur'ânı te'vîl eder.¹² Bedrüddîn ikinci keşfinde ise ay ve güneşi kendine secde eder görür. Hz. Yusuf'un böyle bir rüya ile Mısır'a sultan olduğunu söyleyerek, kendisi için de bir sultanlık yolu açılıp açılmadığını Şeyh Kutbuddîn'e sorar. Şeyh epeyce hiddetlenir ve ona şeytanın yolunda başını vereceğini söyler. Sofyalı, Bedrüddîn'in tenhada bir yere çekilip riyazete devam ettiğini söylüyor. Bu riyazetler neticesinde şeyh öyle bir ahvâle bürünüyor ki [sultanlıktan kinaye], kendisi için bir taht kurulduğunu ve o tahta oturarak halkın kimini öldürüp kimini dirilttiğini görmeye başlıyor. Artık vaktin geldiğine hükmedip Yenişehir, Zağra ve Dobruca'yı dolaşp kimine vezirlik, kimine beylerbeyilik, kimine sancak beyliği falan vaad ederek insanları etrafında topluyor, onların itikatlarını bozuyor. Edirne'de beylerbeyi olan Musa'yı kandırıp kardeşine karşı isyana teşvik ediyor. Oradan umduğu neticeyi alamayınca Börklüce Mustafa'yı çağırıp ondan Teke'de teşkilatlanmasını istiyor, bu esnada kendisi de Dobruca'da teşkilatlanacaktır. İsyân başlayınca Osmanlı askeri ikiye bölünmek zorunda kalacak ve savaşı kaybedecektir. Sofyalı'nın belirttiğine göre azîm bir cenk olur ve Börklüce öldürülür. Bunun üzerine Şeyh Bedrüddîn, gizlice müridlerine haber yollar. Müridlerinden bahadırılığıyla meşhur olan Kara Nasuh isminde birini yanına çağırır. Kara Nasuh, şeyhin beylerbeyi ünvanı verdiği biridir ve Bedrüddîn'e de çok bağlıdır. Ancak Kara Nasuh, şeyhin aynı makamı başka birisine de verdiğini öğrenince kandırıldığını anlar, Osmanlı askerlerine kılavuzluk yaparak Bedrüddîn'i yakalattır, cemiyetini dağıttırır. Şeyh, Siroz'a sevk edilip bir dükkân önünde idam edilir.

Sofyalı, Şeyh Bedrüddîn'in kabrinin uzun süre mezbelelik olmasına rağmen yine kendi tâ'ifesi tarafından devletin haberi olmadan mamur edildiğini, her memleketten birçok kişinin kabri ziyarete gelip yüzlerini yere sürerek ayakları tarafına secde ettiğini, şeyhin mezarından toprak alıp kendi diyarlarına götördüklerini, hatta şeyhin türbesinde bir kişinin 20 akçeye vazifeli olduğunu söylüyor ve böyle bir bî-dînin kabrinin mamûr olmasının şer'î olmadığını vurguluyor.

Sofyalı'nın, Dobruca ve Deliorman'ı mekân tutan Bedrüddîn tâifesinden Çelebi Halife ve müridlerine dair yazdığı diğer bir mektupta Halvetî Şeyh bunların, kıyamete iman etmeyip bu âlemin zevâl bulmayacağına inandıklarını, cennet ve

şehâdet eder misin?” dedi. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a) onu reddetti ve: “*Ben Allah ve peygamberlerine iman ettim.*” buyurdu. Sonra Resûlullâh (s.a) ona: “*Ne görüyorsun?*” dedi. İbn Sayyâd: “*Bazen doğru, bazen yalan şeyler görüyorum.*” cevabını verdi. Resûlullâh (s.a): “*O zaman sana bu iş karıştırıldı.*” dedi ve devam etti: “*Ben senin için kalbimde bir şey sakladım (yani aklımdan bir şey tuttum). Bil bakalım onu.*” İbn Sayyâd: “*Sakladığın şey dumandır.*” dedi. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a): “*Rezil rüsvây ol. Senin kudretin bundan öteye gitmez.*” dedi. [Hz. Peygamber Duhân suresinin 10'uncu ayetini aklında tutmuş, hatta onu bir kâğıda yazdırıp elinde tutarak onu bilmesini istemiştir. Oysa İbn Sayyâd, bunun sadece baş kısmını (duh) bilebilmişti] (Çağrı, 1999: 305). Eşref Ali'ye göre bu hadis şunu ifade ediyor: Batıl ehli kalpteki bazı düşüncelere vâkıf olsa dahi keşf sahibi olmazlar. Zira onlar da bazı olağanüstü bilgilere sahip olabilirler. İşte bu, avamın aldandığı gibi velâyet alameti değildir (Tanevi, 1995: 209-210).

¹² Vâridât'taki kısım için bk. (Gölpınarlı, 1966: 57).

cehennemnin ulemânın anladığı türden olmadığını, şarâb-ı tahûr'un şu an meclislerinde içtikleri şarâb, hûrî ve gılmanın da aynı mecliste bulunan kızlar, gelinler, civanlar ve emredler olduğunu detaylı bir şekilde anlatıyor (Tietze, 1988: 115-119). Sofyalı bu mektubunda ise Simâv tâifesi'nin bir diğer bozuk itikâdına dikkat çekiyor. Buna göre Şeyh Bedrüddîn'e muhib olanlar, *Âdemoğlanı ot gibi bitüp ot gibi yiter* fikrini benimseyip haşr u neşre inanmıyor.¹³

Vâridât'a gelince, Sofyalı, Şeyh Bedrüddîn'in Vâridât'ıyla birçok memleket halkını dalâlete düşürdüğünü, bu yüzden Şeyh-i Simâv ile kitabına hakdır diyenlerin kâfir / mülhîd olacağını ve Vâridât'ı tevil etmeye çalışmanın da boş bir çaba olacağını belirtiyor:

Bir kimsenin i'tikâdının butlânı zâhir ola. Anun te'vile kâbil olup te'vîli sahîh degüldür. Zîrâ ol te'vîl anun murâdına muhâlifdür. Anun murâdının kelâmı zâhiri ne vechile butlân üzerine delâlet eylediyse Seyyid Nesîmî gibi ve Fazlullâh gibi ve dahı bunların emsâli mülâhid ve ne kadar varısa Şeyh İbrâhîm ve ahabâbı ve kızılbaş ve Simâv tâ'ifesi ve ışıklar tâ'ifesi cümle bunların 'ilm-i yakîni mücib olur. Delâyl ile butlân zâhir ü sâbit olmuştur. Bunların ol bâtil kelimâtların ve ef'âllerin ve ef'âllerin te'vîl idüp şer'a tatbik eylemek şer'î degüldür. Zîrâ te'vîlden murâd ol kelimâtı hak eylemekdür. Nihâyet kelimâtun butlânı zâ'il olsa sâhib-i kelimât olan kimesnenün be-her hâl butlânı bâkîdür. Te'vîlün hiç fâ'idesi yokdur. Pes imdi bunların gibi tâ'ifenün kelimâtını te'vîl eylemek zarar-ı küllîdür.

Yani Sofyalı'ya göre, itikadı bozuk bir kişinin kelâmını tevil ederek bâtili hak gibi göstermeye çalışmak hem boş bir çabadır, hem de şer'an câiz değildir. Çünkü kelâmı eden kafa hâlâ bâtil üzerinde olduğundan onun sözlerini tevil faydasızdır. Bu bağlamda Şeyh Bedrüddîn, Şeyh Gülşenî, Nesîmî, Fazlullâh gibilerin sözleri, tevili hak edecek sözler değildir. Sofyalı'ya göre teville lâayık olanlar Bâyezîd-i Bîstâmî, Hallâc-ı Mansûr ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî gibi halk indinde de hakikatleri kabul edilmiş kişilerin yanlış anlaşılma müsaite şatahâtvarî sözleridir. Bunların sözlerini tevil edip şer'î perspektifte izah etmeye çalışmak sû-i zannın önüne geçeceğinden doğrudur. Bâlî Efendi'nin, Vâridât'ın tevili noktasında söyledikleri, isim vermese de Vâridât'ı şerh ü tevil eden Nakşî şeyhlerinden Molla İlâhî (öl. 1491) ve Bayramî şeyhlerinden Ebussuûd Efendi'nin babası Şeyh Yavsî'ye (öl. 1514) yöneliktir. Vâridât'ın, birçok şârih tarafından vahdet-i vücûd çizgisinde gösterilmesi Fusûs şârihi Sofyalı için ayrı bir rahatsızlık kaynağı olsa gerektir. Sofyalı'nın bu rahatsızlığını, kendi ekolünün devamı olan halifesi Nûreddînzâde'nin Vâridât'a yazdığı şerhten (reddiyeden) anlamak mümkündür. Vâridât'ın vahdet-i vücûdu kalkan olarak kullanıp aslen vahdet-i mevcûd (panteizm) propagandası yaptığı artık sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır. Ancak geriye doğru bakılınca Vâridât'a vahdet-i vücûd çizgisinde olmaması nedeniyle tenkitler yönelten ilk Vâridât şârihi Sofyalı'nın halifesi Nûreddînzâde'dir.¹⁴

¹³ Rusûhî Süleymân'ın, Râfîzîlere dair risalesinde belirttiği üzere "Ademoğlanı ot gibi bitüp ot gibi yiter." fikri haşr u neşri inkâr edenleri tasviren kullanılıyor: "Âdemoğlanları ot gibi bitüp ot gibi yiteler. Haşr u neşr olmaya. Cennet cehennem dahı dünyâda ola." (Rusûhî Süleymân, 5221/3: vr. 54b). Latîfî tezkiresinin "Temennâyî" maddesinde de şâir Temennâyî'nin "Âdem ot gibi biter ve ot gibi yiter." i'tikâdında olan küfr-güylardan olduğu belirtilmiştir (Latîfî, 2000: 200).

¹⁴ Mehmet Tabakoğlu, Nûreddînzâde'nin Vâridât'a tenkitlerini kapsamlı bir biçimde doktora tezinde ele almaktadır. Bk. (Tabakoğlu, 2016: 102-167). Nûreddînzâde'ye göre, Şeyh Bedrüddîn'in vahdet-i vücûd çizgisinde olması bir yana, bütün hatalarının başı vahdet-i vücûddur. Bu hata dalâletinin de yegâne kaynağıdır. (Tabakoğlu, 2016: 105)

3. Şeyh Üveys ve Şeyh Kara Dâvûd'a dair iddialar

Sofyalı, İbrâhîm-i Gülşenî ve Şeyh Bedrüddîn zümresi dışında dalâlet halindeki sûflere farklı bir örnek olarak Çelebi Halife'den (öl. 1494) icazetli Şeyh Üveys (öl. 1524'ten sonra) ve onun halifelerinden Şeyh Kara Dâvûd isimlerini zikrediyor. Mektupta câhil müridlerin *keşf*, *kutbluk* ve *Mehdîlik* bağlamında Kara Dâvûd tarafından nasıl kandırılıp dalâlete düşürüldükleri basit bir dille hikâye ediliyor. Bu vakanın anlatıldığı mektubun daha ilk satırlarında Şeyh Kara Dâvûd'un, hak ettiği şekilde, Şam'da başı kesilerek idam edildiği kayıtlı ki Sofyalı'nın verdiği bu bilgileri Atâyî'den teyid etmek mümkündür. *Zeyl-i Şakâyık*'ta belirtildiğine göre Şeyh Üveys'in halifelerinden olan Şeyh Dâvûd -Sofyalı'nın da tafsilatıyla anlattığı üzere- *Mehdîlik* töhmetiyle yakalanıp katledilmiştir (Nev'îzâde Atâyî, 2017: 378).

Lemezât-ı Hulviyye'den Üveys'in, keşif ehli, asrının kutbu, ümmî bir şeyh olup nefisle mücadelede akranlarının çok üstünde olduğunu ve Koca Mustafa Paşa Âsitânesinde Çelebi Halife'nin hizmetinde bulunduğu okuyoruz (Hulvî, 2013: 423). Nazif Velikâhyaoğlu'nun aktardığına göre bahsi geçen Koca Mustafa Paşa Zaviyesi, 1489-1491 yılları arasına imar edilip Çelebi Halife burada dokuz yıl boyunca irşâda devam etmiştir (Velikâhyaoğlu, 2000: 48, 77-78).¹⁵ Eğer ki bu tarihlerde hata yoksa Şeyh Üveys, 1490'lı yıllarda bu zaviyede sülûkünü tamamlayıp Çelebi Halife'den hilafet alarak Karaman'da irşâda başlamıştır (Hulvî, 2013: 423).¹⁶ Sofyalı'nın yerden yere vurduğu Kara Dâvûd'a dair de *Lemezât*'ta kayıtlar mevcuttur. Buna göre Kara Dâvûd, Karaman'da fetvâ emrinde olup müderrislerden Müftü Mevlânâ Dâvûd olarak bilinmektedir. Bu kişi Şeyh Üveys'in kerametlerini işitince onu matetmek için şeyhin vaazlarına katılır. Ancak en sonunda Müftü Dâvûd Efendi'nin inkârı ikrâr ve tasdike dönüşür; şeyhe biat edip sülûkünü tamamlar ve Şeyh Üveys'ten hilâfet alma şerefine erişir. Sonrasında ise Şeyh Üveys ile birlikte Şam şehrine gider. Üveys, vefatından önce Dâvûd'u kendi yerine geçirir. (Hulvî, 2013: 423-424). Üveys ve Kara Dâvûd ile ilgili malumat veren kaynaklardan biri de Taşköprülüzâde'nin *Şakâyık*'ıdır. *Şakâyık*'ta Üveys'in, Çelebi Halife'nin halifelerinden olup Şam'a yerleştiği; Dâvûd'un ise Şeyh Üveys'in halifelerinden olduğu ve Mehdî ile yârenlik edip Mehdî'nin kendi cemâatlerinden çıkacağını iddia ettiği belirtilmektedir (Taşköprülüzâde, 2007: 370-371). Tüm bu rivayetlerin Sofyalı Bâli'nin, mektubunda dile getirdikleriyle örtüşmesi, Bâli'nin bu iddialarının tarihi gerçeklikle çelişik olmadığını göstergesidir.

¹⁵ Ancak Velikâhyaoğlu'nun çeşitli kaynaklar ve Koca Mustafa Paşa Câmisi kitabesinden istifadeyle aktardığı bu bilgiler Çelebi Halife'nin ölüm yılıyla uyuşmamaktadır. [Gerçi Çelebi Halife'nin ölüm yılı bu eserde yine farklı kaynaklardan nakille (1493, 1497 ve 1506) olarak gösterilmiştir.] Çelebi Halife'nin ölümü, Vassâf'ta kayıtlı tarih mısraından hareketle [“Kad mâte şâhu evliyâ” (899/1494)] 1494 olarak kabul edilip, Çelebi Halife'nin zaviyede dokuz yıl kaldığı düşünülürse Koca Mustafa Paşa Zaviyesi imarının tahminen 1485-86 civarında bitmesi gerekmektedir ki Semavi Eyice, İdrîs-i Bitlîsî'nin, caminin açılışı için düştüğü tarihten (891/1486) yılına ulaşıldığını belirtmektedir. (Tarih mısraı için bk. (Vassâf, 2002, 324; Eyice, 2002: 134).

¹⁶ Üveys'in Çelebi Halife'den icazet aldıktan sonra nerelere gittiği hususu net değildir. Sefîne'ye göre İstanbul'a (Sütlüce'deki Cafer Ağa Tekkesi), Taşköprülüzâde'ye göre Şam'a, *Lemezât*'a göre Karaman'a, Sofyalı'ya göre ise Aksaray'a gitmiştir. Sofyalı, Aksaray'dan sonraki durakların önce Kayseri, sonraysa Şam olduğunu belirtmektedir. (Sofyalı, 5836/9: vr. 111a), (Hulvî, 2013: 423-424), (Taşköprülüzâde, 2007: 370), (Öngören, 2012: 50-51). Sefîne'de ayrıca Şeyh Üveys'in Karamanlı olmasına rağmen asıl şöhretine Şam'da kavuştuğunun altı çizilerek Şam'da zuhur eden Assâliyye-i Halvetiyye'nin ondan zuhur ettiği bilgisine yer veriliyor (Vassâf, 2011: 329).

3.1. Üç devre yayılan kutbluk/Mehdîlik hikâyesi

Ortaya çıkışı çeşitli din ve mezheplere göre farklılık gösteren Mehdîlik'in, Sofyalı'nın yaşadığı dönem Osmanlı'sında kıyamet senaryoları eşliğinde *sâhib-kırân* ve *müceddid sultan* imgesiyle neşv ü nemâ bulduğu belirtiliyor ki bu noktada Kanuni Sultan Süleyman ve Yavuz Sultan Selim'in isimleri öne çıkıyor.¹⁷ Tijana Krstić'in söylediğine göre Hristiyan dünyasında İstanbul'un fethiyle birlikte yoğunluğu artan, Osmanlı Devleti'nde ise 15. yüzyılın sonlarından itibaren padişahla ilişkilendirilmeye başlanan bin yıl beklentileri, 1516-1517'de Suriye ve Mısır fethedildikten sonra Osmanlı belgelerinde sâhib-kırân olarak nitelenmeye başlayan Yavuz Sultan Selim ile iyice varlığını hissettirmiştir. Hicri 960'ta ayyuka çıkan bu kıyametçi senaryolardan Kanuni'nin de müceddid sultan imgesiyle bilinçli bir biçimde faydalandığı belirtilmektedir. Sâhib-kırân bu sultanın mesiyânîk yönü saraya yakın duran şairler, halka yönelik eser kaleme alan müellifler ve çeşitli devlet adamları tarafından işlenmiştir. Krstić, Mehdî olarak tasavvur edilen Kanuni'ye dair kehânetlerin İstanbul sokaklarındaki baskın etkisinin, on altıncı yüzyılda İstanbul'a gönderilen yabancı elçilerin raporlarına yansımalarını belirtiyor (Krstić, 2015: 124-125).

Mehdî sultan imgesi dışında Osmanlı sûfleri arasında da *kutb/Mehdî* inancının yaygınlığı dikkat çekicidir. Ahmet Yaşar Ocak'ın *mistik Mehdîlik* hareketleri olarak adlandırdığı, merkezde karizmatik kişiliği olan bir kutbun yer aldığı bu tarz mesiyânîk hareketler, *kıyama* dönüşerek politik gücün kaynağı sultan için büyük tehlikeler oluşturmaktadır. Mistik Mehdîlik isyanlarının en sık görüldüğü zümre Bayramî-Melâmîleridir.¹⁸ Kanaatimize göre Bâlî Efendi'nin mektubunda naklettiği Üveys ve Kara Dâvûd merkezli kutb/Mehdîlik hareketi Bayramî-Melâmîleriyle benzeşmektedir.

Sofyalı Bâlî'nin naklettiğine göre *Şeyh Üveys* ve *Kara Dâvûd*'un kutb/Mehdîlik serüveni, Çelebi Halife'nin Ka'be'ye giderken vefâtı (899/1494) ile başlayıp Üveys'in vefâtı sonrası (öl. 930/1524'ten sonra), yerine geçen Şeyh Kara Dâvûd'un idamıyla neticeleniyor. Bu bağlamda Şeyh Üveys ve Kara Dâvûd'un *kutbluk/Mehdîlik* serüveni yaklaşık 30 yıllık bir süreye yayılıyor ki bu tahminin doğru çıkması, Üveys'in yerine geçen Kara Dâvûd'un postta çok cüz'î bir süre oturmasına bağlı.¹⁹ Sofyalı, bu iki Halvetî'nin ilk kutbluk iddialarının Çelebi Halife'nin ölümünden sonra gerçekleştiğini belirtiyor ki o dönemler Osmanlı tahtında Sultan II. Bâyezîd bulunuyor. Kara Dâvûd'un Üveys'ten kaç yıl sonra öldüğüne dair elimizde bir bilgi yok. Ancak Lemezât'ta Üveys ve Kara Dâvûd'un birlikte Şam'a gittikleri ve Üveys'in Şam'da vefat ettiği bilgisi verildiğine göre (Sofyalı'ya göre Kara Dâvûd, Üveys'in yerine o ölmeden geçmiştir), bu iki şeyhin kutb/Mehdîlik macerası II. Bâyezîd dönemi hariç tutulursa Yavuz Sultan Selim devrinin tamamını, Kanuni'nin ise ilk yıllarını kapsıyor. Bu bağlamda Şeyh Üveys ve Kara Dâvûd'un kutb/Mehdîlik serüveni, Osmanlı'nın üç sultanı devrinde de

¹⁷ Bu bağlamda bir okuma için bk. (Fleischer, 1999: 149-161; Krstić, 2015: 116-130). İtikâdî bakımdan Mehdî meselesinin için bk. (Fırlı, 1982:179-214; Öz, 2003: 384-386; Yavuz, 2003: 371-374).

¹⁸ Bu tarz mesiyânîk hareketlerin örnek ve tahlili için bk. (Ocak, 2010: 44-56. Ocak'ın bu yazısının ilk yayınlandığı yer için bk. Ocak, 1999/2000: 48-57); (Ocak, 2017: 48-59); (Ocak, 2012:72-83); (Yaniç, 2010: 181-195).

¹⁹ Üveys'in ölüm yılı Lemezât'ta (930/1524) olarak gösterilirken Reşat Öngören'de bu kayıt (930/1524'ten sonra) şeklindedir. Bk. (Hulvî, 2013: 424; Öngören, 2012: 50).

fasıllarla sürüyor. Üç devre yayılan bu hikâyenin ilk tohumları, Sultan Bâyezîd döneminde Şeyh Üveys'in Kara Dâvûd tarafından kutb ilan edilmesiyle başlıyor:

Bilmiş olasız bana keşfimde Peygamber Hazretleri görindi. Haber virdi. Çelebi Halife kutbdur. Öldi. Yine yirine Şeyh Üveys kutb oldu. Ol öldükden sonra ben kutb olurum. Benden sonra benüm mürebbîlerümden Hâmid-i Hindî nâm kimesne kutb olur. **Ol kimesne Mehdîyi terbiyet ider. Anun zamânında Mehdî hurûc eyler. Ol kimesne Mehdîye vezîr olur. Bizüm mürîdlerümüz Mehdîye 'asker olurlar.** İmdi elbette cümleünüz gelesiz Şeyh Üveysden tevbe vü telkîn alasız icâzet alasız ve illâ irşâdunuz sahîh degüldür fâsiddür.

Mektubun bu kayıtlarına dikkat edilecek olursa Kara Dâvûd'a keşfinde önce kimlerin kutb olduğu/olacağı söylenip Mehdî'nin bu kutblar vasıtasıyla terbiye edileceği vurgulanıyor. Yani birbirinin ayrılmaz bir parçası gibi olan kutbluk ve Mehdîlik burada birbirinden ayrı olarak ele alınıyor. Kara Dâvûd kendini, Şeyh Üveys'i ve Hâmid-i Hindî'yi Mehdî şeklinde değil onu terbiye edecek kutb olarak ilan ediyor. Ancak Zeyl-i Şakâyık'taki, Şeyh Dâvûd'un Mehdîlik iddiası nedeniyle idam edildiği şeklindeki nakle bakılacak olursa Halvetiyye'nin bu şeyhleri her ne kadar kendilerini sadece kutb ilan etseler de kutb/Mehdî ideolojisinden bir bütün olarak faydalanmaya çalıştıkları anlaşılıyor (Nev'îzâde Atâyî, 2017: 378).²⁰ Şunu da hatırlamakta fayda vardır ki şeyhin kendisini kutb ve Mehdî ilan edip etmemesinden ziyade etrafındaki müridlerin onun hakkında ne düşündüğü önemlidir. Müridler, onun kutb/Mehdî olduğuna inanmışsa şeyh aksini iddia etse dahi sonuç değişmeyecektir. Şüphesiz ki bu ideolojide *kutb*, meselenin itikâdî boyutunu oluşturken Mehdî siyasal gücü simgeliyor. Ahmet Yaşar Ocak, kutbluk/Mehdîlik ideolojisini tahlil ederken çeşitli aşamalardan söz ediyor (Ocak, 2010: 48-49). İlk aşama kitleleri etkileme gücüne sahip karizmatik bir şeyh yahut babanın inzivâya çekilerek uzun yıllar riyâzet ile meşgul olması ve halkın onun doğrudan Tanrı'dan mesajlar aldığına inanması aşamasıdır. Lemezât'a göre Şeyh Üveys'in böyle bir karizması söz konusudur. Zira Üveys mücâhede, riyâzet ve kerâmetleriyle ün salmış; hatta onun bu yönleri mürşidi Çelebi Halife tarafından müridlere örnek olarak gösterilmiştir. Ayrıca Lemezât, ne olduğunu açıklamadan Üveys'in tuhaf halleri bulunduğunu da söylemektedir ki bunlar müridler nazarında Üveys'e ciddi bir karizma sağlamış olmalıdır. Kara Dâvûd'un *kutbluk* için en etkili dayanağı *keşfleridir*. Keşfinde sürekli Hz. Peygamber'i görüp ondan haber alması Kara Dâvûd'un etkileyici tarafıdır. Kutb/Mehdîlik ideolojisinin ikinci aşaması ise propaganda ile yanına kitleleri çekme aşamasıdır. Bu aşamaya isyan için gayrı-resmi asker toplama aşaması da denebilir. Üveys ve Kara Dâvûd'un halkı kendi etraflarında nasıl topladıklarını Sofyalı şöyle anlatmaktadır: Kara Dâvûd ve Şeyh Üveys II. Bâyezîd devrinde olduğu gibi kutbluk iddialarına Yavuz döneminde de devam edince İstanbul'daki şeyhlerin, yargılama için İstanbul'a getirilmeleri talebine karşın, Koca Mustafa Paşa'nın haber uçurmasıyla buldukları yeri terk edip Kayseri'ye giderler. Eski ahbaplarına ve oradaki halka kutbun kendi diyarlarına geldiğini söyleyip Üveys'in etrafında kümelenmeye çağırırlar. Sayıları 40 bini bulunca da Mehdî'nin hurûc edeceğini ve o vakit fırsatın kendi ellerinde olacağını müjdelerler. Bu yüzden 40 bin olmaya az kaldı sözü müridlerin dilinden hiç düşmez.

²⁰ Fleischer'in aktardığına göre Kanuni'nin etrafındakiler, Kara Dâvûd ve sûfleri gibi düşünmüyor. Bunlara göre her çağda Tanrı'nın atadığı iki evrensel yönetici vardır: Biri dünyevî (sâhib-kırân), diğeri rûhânî (sâhib-zamân). En son olarak Peygamber, bu iki egemenlik gücünü kendinde toplamıştır. Süleyman bu dönemin sâhib-kırânıdır ve ayrıca kutbu'l-aktâb olarak dünyanın rûhânî lideridir. (Fleischer, 1999: 157)

Son aşama, fitnenin sindirilip adaletin tesis edilmesi için sultana isyan aşamasıdır. Bahsi geçen olayda fiilen bir isyan söz konusu mudur bilemiyoruz. Bir isyan olduysa da bunu Şam'da eceliyle ölen Şeyh Üveys'in değil, henüz hayattayken onu postundan indirip yerine geçen Kara Dâvûd'un gerçekleştirdiğini düşünebiliriz. Şeyh Dâvûd'un Şam'da Mehdîlik töhmetiyle başının kesilmesi, böyle bir isyanı daha muhtemel kılıyor.

Sofyalı Bâli'nin mektubundan İstanbul'daki şeyhlerin kutb/Mehdîlik meselesi hakkında ne düşündüklerini de öğreniyoruz. Hadise vuku bulduğu esnada, İstanbul'da şeyhi Kâsım Çelebi (öl. 924/1518) hizmetinde olan Bâli Efendi, oradaki şeyhlerin tepkilerini şu şekilde aktarıyor:

Hâşâ ki peygamber sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem bunun gibi kelimât itmez. Senün gibi câhile görünmez. Senün gibi ve Üveys gibi bâtlı [u] câhil kutb olmaz ve kutbı Allâhdan gayrı kimse bilmez ve kutb olan *ben kutbdan* dimez. Ve sizün gibi bâtlı tâ'ife Mehdîyi terbiyet eylemez ve sizün gibi şeytânî tâ'ife Mehdîye 'asker olmaz. **Mehdî bu yakında hurûc eylemez ve Mehdî'nün hurûcına dört yüz yâ beş yüz yıl olmak gerektür didiler.** Ol senün gördüğün sencileyin bir şeytândur didiler. Bu i'tikâddan rücû' eylesen yohsa dînünüz îmânunuz gitdi kâfir oldunuz şöyle bilesiz didiler.

Başlarını -muhtemelen- Halvetî şeyhi Kasım Çelebi'nin çektiği şeyhler, Üveys ve Kara Dâvûd'un kutb olamayacağını vurguladıktan sonra Mehdî'nin yakın bir zamanda zuhur etmeyeceğini belirtiyorlar ki şeyhlerin bu iddiaları, *hicrî 1000 yılını görmeden kıyametin kopacağı ve buna bağlı olarak âhir zamanda Mehdî'nin zuhur edeceği* beklentileriyle uyuşmuyor.²¹ Ethem Ruhi Fığlalı'nın naklettiğine göre, müslümanlıkta da (tıpkı Yahudilik ve Hristiyanlık'ta olduğu gibi) bin yıl beklentisi mevcut olup hicretin onuncu yüzyılının -yani bininci yılının- tamamlanıp ikinci binin başladığı sıralarda, *Nebî kabrinde bin yıl kalmayacaktır*, şeklindeki söz mücebince "Mehdî" zuhur edecektir (Fığlalı, 1982: 210-211). Belki on altıncı yüzyılın ilk üç çeyreğinde birçok Bayramî-Melâmî şeyhinin isyan etme sebebi de hicrî onuncu yüzyıl etrafında oluşan bu efsânevî tabakadır.

3.2. Kasım Çelebi, Üveys'in meclisine kendi müridini sokuyor

Daha önce Şeyh Üveys'in *kutbluk* macerasının 1494'ten sonra başlayıp tahmini olarak 30 yıla yayıldığından bahsetmiştik. Ancak bu sürenin hangi yıllar arasında olduğunu tespit çok mümkün değil. Ancak Kara Dâvûd ve Üveys'in ilk teşebbüsleri için tahmini bir süreden bahsedebiliriz. Bunun için de Sofyalı'nın anlattığı olayları takip etmemiz gerekiyor.

Sofyalı'nın da bizzat içinde bulunduğu Halvetîler, Üveys'in kutb olduğuna dair Kara Dâvûd'un keşfini reddedip yolladığı mektubu paramparça ederler. Şeyh Üveys'e de Kara Dâvûd'un keşfine uymaması için telkinde bulunurlar. Şeyh Üveys nasihatları dikkate almayınca Kâsım Çelebi kendi müridlerinden Süleymân adlı birini bunların arasına sokup cemiyetlerini dağıtmayı planlar. Süleymân tebdil-i sûret bunların mekânına gider, kendini Şücâ diye tanıtır. Süleymân'ı, Kara Dâvûd bizzat kendi karşılar. Müridlere Şücâ'yı dün gece keşfinde gördüğünü, Hz. Peygamber'in, Şücâ diye birisinin aralarına geleceğini, ona bolca hürmet edilmesi gerektiğini, zira onun hak ile bâtlı ayırmak için mümeyyiz olarak gönderildiğini ilan eder. Kara Dâvûd'un her sözüne inanan müridler Şücâ'yı el üstünde tutarlar.

²¹ Osmanlı toplumundaki kıyamet beklentileri için bk. (Baş, 2005: 163-177; Çınar, 2016: 216-239; Fleischer, 1999: 160-15. dipnot).

Süleymân başlarda sözlerini bu tâifenin bozuk fikirlerine uygun seçerek hepsinin itimadını kazanır; aralarında dört aydan fazla kalınca hiçbiri onun sözünün dışına çıkamayacak konuma gelir. Süleymân bir gün herkesi bir araya toplar ve onlara bütün inanç ve keşiflerinin bâtil olduğunu söyler. Bunun üzerine Şeyh Üveys ve Şemsüddîn (yani Kara Dâvûd) birbirlerine düşerler. Üveys, Şemsüddîn'e, kendini doğru yoldan çıkardığı için kızar; cemiyetleri dağılır, etraflarında kimse kalmaz. Süleymân oradan on altı sūfîyi alıp Kâsım Çelebi'nin yanına döner. Sofyalı'nın mektubundan anladığımıza göre, Çelebi Halife'nin 1494'te ölümü ile başlayan kutluk serüveni, Kasım Çelebi'nin görevlendirdiği Süleymân tarafından dört beş ay gibi bir sürede akâmete uğrattılıyor. O halde Şeyh Üveys ve Kara Dâvûd'un, *ilk kutb/Mehdîlik teşebbüsünün* tahminen altı ay bir sene civarında sürdüğünü söyleyebiliriz ki bu da Halvetîler arasında uç veren bu hareketin II. Bâyezîd döneminde başlayıp yine aynı dönemde son bulduğu anlamına geliyor.

Kara Dâvûd ve Üveys'in ikinci teşebbüsünün ne zaman ve nerede başlayıp ne vakit bittiği belli değildir. Sofyalı'nın mektubunda, *kutluk* tertibi bozulduktan sonra Şeyh Üveys'in *niçe zamân tenhâda kalıp yanına kimsenin gelmediği, muhiblerinin arkasının kesildiği* kayıtlıdır. Buradaki *niçe zamân*ın kaç yıla tekâbül ettiği belirsizdir. Ancak Bâlî Efendi, Kara Dâvûd ve Üveys'in ikinci def'a "kutluk"a yeltenmelerinden İstanbul meşâyihinin rahatsız olup durumu Koca Mustafa Paşa'ya bildirdiklerinden bahsediyor. Koca Mustafa Paşa'nın idamı 1512 olduğuna göre, Üveys ve Kara Dâvûd'un ikinci teşebbüsleri en geç bu yıla denk geliyor. Kanaatimizce ikinci teşebbüs de yine Bâyezîd döneminde Aksaray'da başlıyor ve kesintilerle Yavuz döneminin tamamı ile Kanuni'nin tahmini olarak ilk beş yılında Kayseri ve Şam'da devam ediyor.²² Kara Dâvûd'un Şam'da idamıyla da son buluyor.

3.3. Kara Dâvûd'un garip keşifleri

Bâlî Efendi, bu güruhun hikâyelerinin anlatmakla bitmeyeceğini belirterek üç vaka daha naklediyor. Bu olaylardan biri Sünbülüyye'den Sünbül Sinân'ı doğrudan alakadar ediyor, çünkü Kara Dâvûd'un keşfi Sünbülî şeyhin hatunu (ve aynı zamanda Çelebi Halife'nin kızı) hakkındadır. Sünbül Sinân ile hatunu arasında bir anlaşmazlık çıkınca talâk-ı rıc'î ile kadın annesinin evine gider. O zaman Şeyh Üveys ve müridleri Aksaray'dadır. Bu olayı işitince on altı sūfîyle ile İstanbul'a bir mektup getirirler. Mektuptaki kayda göre Şemsüddîn keşfinde görmüştür ki Hz. Peygamber âlem-i ma'nâda bu kadını Şeyh Üveys'e nikâh etmiş ve Şeyh Üveys'in, bu hatundan bir oğlu doğmuştur, o da ileride mürşid-i kâmil (yani kutb) olacaktır. Mektubu getirenler durumu hatunun annesine bildirip kadını Aksaray'a götürmek isterler. Anne, Aksaray'dan gelen bütün sūfîleri vaziyeti konuşma vaadiyle ertesi gün evine çağırır, kapıyı kilitletip bunlara temiz bir dayak attırır. Sünbül Sinân'la karısı bu olaydan sonra yeniden barışır.

Sofyalı'nın naklettiği diğer hikâye ise Kara Dâvûd'un müridlere sakallarını kesmelerini buyurmasıyla ilgilidir. Kara Dâvûd, bütün müridleri bir araya toplar, uzun zamandan beri keşfinde Hz. Peygamberi görmediğinden çok ızdırap çektiğini söyler ve en nihayetinde geçen gece Hz. Peygamberi görüp uzun zamandan beri kendisine neden görünmediğini sorduğunu belirtir. Hz. Peygamber, *bir tutamdan uzun sakalı kesmenin kendi sünneti olmasına rağmen*, bu sünneti yerine getirmediği için ona kızgın olduğunu söyler, müridlerin huzurunda da makasla sakalını keser. Bunun üzerine cümle tâifesi sakallarını kesmeye başlarlar. Sofyalı, bu olayı kendi

²² Kayseri olarak tahmin ettiğimiz bu kelime orijinal metinde "Kaysar" olarak imlâ edilmiştir.

neferi olduğu halde, istihbarat için Üveys'e mürid olmuş kişilerden duyduğunu belirtiyor. Hatta Kara Dâvûd'un keşfinin aslı astarı olmadığını ispat için bu kişiler vasıtasıyla Kara Dâvûd'a bir mektup iletir. Sofyalı mektupta, şeyhe sakalını kestirenin Hz. Peygamber değil şeytan olduğunu vurgular ve Kara Dâvûd'a şunu sordurur: Bunca yıl keşfimde sürekli bana gözüktün de neden bunu bana söylemeyip beni vebalde bıraktın? Sofyalı Kara Dâvûd'un bu soruya cevap veremediğini belirtiyor. Bu olayda dikkati çeken nokta ise Sofyalı'nın da tıpkı şeyhi Kâsım Çelebi gibi bu tâife arasına kendi adamlarını yerleştirip bunları yakından takip etme ve cemiyetlerini dağıtma arzudur.

Sofyalı'ya göre Kara Dâvûd'un keşfleri en sonunda Şeyh Üveys'i postundan ediyor. Şeyh Dâvûd keşfinde Üveys'in falan gün ölüp yerine kendisinin *kutb* olduğunu görür. Bu haber tüm müridler arasında yayılınca birçok kişi şeyhin ölümünde bulunmak için Kayseri'ye gelir. Üveys'in kefeni dikilir, mezarı kazılır. Ancak ne var ki o gün gelince Üveys ölmez. Bunun üzerine müridler keşfi gerçekleşmediği için Kara Dâvûd'un karşısına dikilir. Kara Dâvûd, keşfi sebebiyle kendini yalancılıkla suçlayanlardan halvete girip işin iç yüzünü anlayabilmek için izin isteyip yeniden halvete girer. Halvetten çıktıktan sonra keşfinde Hz. Peygamber ile buluştuğunu ve Hz. Peygamber'in, “*Üveys ölür, Şemsüddîn yerine kutb olur.*” sözünün manasının, “*Üveys irşâddan kalır yerine Şems mürşid olur.*” demek olduğunu ilan eder. Muhtemelen bu keşf Şeyh Üveys'in ömrünün son demlerine doğrudur ve Halvetî şeyh, Kara Dâvûd'un çevirdiği dolaplarla postundan olmuştur.

Sofyalı Bâli, Kara Dâvûd'un kara keşflerini sıraladıktan sonra, şeriati koyup da keşf ve velâyetle amel edenlerin dünya ve ahirette rüsvâ olmaktan kurtulamayacağını belirterek kadı olarak gönderilen ashâbdan birinin Hz. Peygamber tarafından neden azledildiğine dair bir vakayla konuyu örneklemiştir: “*Peygamber Hazretleri (s.a.s) ashâbda[n] bir kimseyi bir memlekete kâdî nasb eyledi. Niçe zamândan sonra 'azl eyledi. Ol kimse Resûlullâha geldi. Hazret-i Resûl göricek niçün şâhidsüz hak hükm idermişsin didi. Cevâb virdi kim yâ Resûlullâh senün nûrunu bilürüm hak kimündür. Şâhide ihtiyâc kalmaz hükm iderin. Hazret-i Resûl ziyâde gazaba geldi. **Be er senün çürük velâyetünden ötüri benüm şerî'atum kalsun mı didi.***” Sofyalı'nın bu satırlarından hareketle söylenecek olursa o dönem sûfilerinin şeriatla amel etmeyi keşf, kerâmet ve velâyetle amelden daha muteber gördükleri açıktır.

4. Heretik sûfilerin hükmü

Sofyalı Bâli'nin, Gülşenîler, Bedrüddinciler (ehl-i Simav) ve Şeyh Üveys tâifesine karşı nasıl hükmolunacağı hususundaki tavrı nettir. Bâli'ye göre bunlara bulaşan her kim olursa dalâlet ehlidir. Bu tür zümreler, dışarıya renk vermeseler de kendi aralarında gizlilik yoktur. Yani bunların meclisinde olanların bu kişilerin fesâd itikâdlarını bilmeme ihtimali söz konusu değildir. Sofyalı, dalâlet ehli sûfilerin hükmüyle ilgili iki görüşten bahsediyor. İlk görüşe göre bunlar ehl-i İslâm'dan iseler katlleri helâldir. Sofyalı, mektubunda bu fikri benimseyenler için *cumhûr-ı ulemâ* tabirini kullanıyor. İkinci görüşe göre ise bu tür kişiler İslâm'a gelip tövbe ederlerse katlden halâs olurlar. Bu görüşü benimseyenler mektupta İmâm-ı A'zam ve İmâm Süfyân-ı Sevri olarak belirtilmiş; Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin de bu minvalde düşündüğü vurgulanmış.²³

²³ Zıncı'nın tövbesi hususunda detaylı bir inceleme için bk. (Özen, 2001: 32-42).

Sofyalı, zındığın infâz edilip edilmemesi hususunda kendi kanaatini şöyle açıklıyor: Eğer ki kızılbaş, ışık ve ehl-i Simâv tâifesinden biri gerçekten tövbe etmişse sünnîlerin hâlleriyle hâllenir, heretik zümrelerin sırlarını ifşâ edip bir numaralı düşmânı olur. İşte bu durumda İmâm-ı A‘zam kavli geçerlidir, tövbesi makbul olur. Aksi takdirde ulemânın kavli üzere katledilmeleri gerekir. Sofyalı, ışıklarla onlardan ayrılanların arasında büyük düşmanlıklar olduğunu söyleyerek Şeyh Bedrüddîn zümresinden dönen iki kişinin, Simâv tâifesi tarafından katledildiğini, onlara beslenen kinin diğer sünnî halka olandan çok daha fazla olduğunu belirtiyor. Yani Sofyalı'ya göre bir kişi bu tür heretik zümrelere dair istihbârî bilgiler verip onlara düşmanlık etmiyorsa gerçekte onlardan kopmuş ve tövbe etmiş değildir; bu nedenle de katli uygundur.²⁴

Sonuç

- 1) Sofyalı'nın Rüstem Paşa'ya gönderdiği bu mektup dönemin siyasi iktidarını dalâlet ehli sûfler hakkında bilgilendirmek için yazılmıştır. Sofyalı, dalâlet ehli saydığı İbrâhîm-i Gülşenî, Şeyh Bedrüddîn, Şeyh Üveys ve Şeyh Dâvûd hakkında bazıları bizzat kendi gözlemi, bazılarıysa ilgili şeyhlerin meclislerine soktuğu adamları vasıtasıyla edindiği istihbârî bilgileri Rüstem Paşa'ya aktarmıştır.
- 2) Mektupta dikkat çeken unsur şeyhlerin bilgi akışını sağlamak ve karşı tarafı zor durumda bırakmak için kendi adamlarını ajan olarak kullanmalarıdır. Bunun örneğini net olarak Kasım Çelebi'nin, Üveys'i yola getirmek için görevlendirdiği Süleyman isimindeki müridinde görüyoruz. Bunun yanında sakal kesme mevzusunda, sakallarını kesmeyenler Sofyalı'nın adamlarıdır. Aynı şekilde Şeyh Gülşenî'nin meclisinde de Sofyalı'nın bilgi aldığı kişiler mevcuttur.
- 3) Mektup, aynı tarikatın aynı kolundan olsalar dahi, sûfler arasında kin, adâvet ve hesaplaşmanın bulunduğunu gösteriyor. Bu noktada Halvetiyye'den Şeyh Üveys ve Kara Dâvûd'un kutbluk macerasından en fazla rahatsız olanların yine Halvetîler olduğunu görüyoruz. Kasım Çelebi'nin önderliğindeki Halvetîler, Üveys'in meclisini dağıtmak için iki teşebbüste bulunuyorlar. İlkinde muvaffak olurken ikinci de Koca Mustafa Paşa'nın yardımıyla Üveys ve müridleri paçayı kurtarıyor.
- 4) Mektupta keşf ile amel edilemeyeceği, aslolanın her daim şeriat olduğu vurgulanıyor. Keşf nedeniyle hem kendini hem de müridlerini yoldan çıkararak kişilere Şeyh Bedrüddîn ve Kara Dâvûd örneği veriliyor.
- 5) Sofyalı'nın Şeyh Gülşenî için dile getirdiği en güçlü iddia, onun Dede Ömer Rûşenî'nin terbiyetinden geçmediği, mülhid olduğu ve etrafındakileri de ilhâda sürüklediği şeklindedir. Sofyalı bu iddiasını, Şeyh Timurtaş ve Şeyh Şâhîn'in beyanlarıyla destekliyor.

²⁴ Mektup bittikten sonra Ebussu‘ûd Efendi'nin ışıklara dair bir fetvâsına yer verilmiştir. Fetvâ şöyledir: **Mes‘ele:** Işıklar müslümânlar mıdır kâfirler midir beyân buyurla. **el-Cevâb:** Namâzun farziyyetine mu‘tekidler olup mustahillen terk itmegile ve bizüm namâzumuz kılınmışdur dimegile küfrlerinde şübhe iden dahî müslim olmak ba‘iddür. Ketebehû Ebussu‘ûd el-hakîr ‘ufiye ‘anh.

EK-Mektubun metni

[111a] Şeyhu 'ş-şuyûh el-merhûm Bâlî Efendi dalâlet üzre olan sûfler hakkında merhûm vezîr-i a'zam Rüstem Paşa Hazretlerine gönderdiği risâlenün sûretidir*

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Oglum Paşa Hazretlerinün gözlerin öpüp selâm [ve] du'â itdükden sonra şöyle ma'lûm ola kim sûflilerden dalâlet üzre olan tâ'ifenün aslı nedür 'ilm-i yakînüm olduğu üzre hazretünüze i'lâm eylemek ahsen görüldüğü sebebeden bu evrâk ihtisâr üzre tesvîd olındı. Ammâ **hikâyet: Şeyh İbrâhîm** evvelâ oldur ki Sultân Ya'kûbun defterdârının hıdmetkârı idi. Ol defterdâr Şeyh Rûşenîye muhibb idi. Ekser-i zamânda Rûşenîye gelüridi. İbrâhîm atı önince yapugın getürüp bile gelüridi. Şeyh Rûşenîye ebyât u eş'ârı okıyuvürüridi. Şeyh Rûşenî durmadın güleridi. Ol hâlde Şeyh Rûşenî fevt oldı. Andan sonra İbrâhîm defterdâra niçe zamân hıdmet eyledi. Defterdâr fevt oldı. Andan sonra İbrâhîm kendü bilisiyle Şeyh Rûşenîye taklîd eylemege başladı. Ma'lûmdur ki öni bu vechile olan kimesnenün sonı n'olsa gerek. Hâşâ ki ol Şeyh Rûşenîden terbiyet görmüş ola. Şeyh Rûşenî mürşid-i kâmildür [böyle] kimseye kulavuz olmak nice[dür]. Hulefâsiyla mülâkât oldum. Şeyh Timurtaş ve Şeyh Şâhîn ve Şeyh Helvâyî ve Şeyh Husâmüddîn ve dahı bunların emsâli kâmil kimselerdür. Şeyh İbrâhîm cümlesinün katında merdûddur. Hâşâ ki bu bizüm yolumuz tarîkumuzda ola dirleridi. Şeyh İbrâhîmün mürîdleri hakkında lisân-ı halkda niçe dürlü kabâyıhları söylenür. Biz gördüğümüz tâ'ifesinün yaramaz ahvâlleri bir mertebededür ki lisâna gelecek degüldür. Hattâ müftî fetvâ virdi bogazladıkları harâmıdır ve ekli harâmıdır. Geldük imdi Şeyh İbrâhîmle aramızda olan [ahvâle]. Ahvâli hikâyet idelüm ki bu ahvâlden 'âkıl olan Şeyh İbrâhîm ne kimsedür bilür. Ahmed Paşa** hâdisesinün 'akabince fakîr Mısra vardum. İki mürîdlerine [ki] vesvese-i şeytâniyye galebe eylemiş. Minâreye çıkmışlar. Yâ şeyh duta bizi diyüp kendülerin minâreden atmışlar. Pâre pâre olmuşlar. Kanları câmi' haremde mermer üzerine bulaşmış durur. Ol tâ'ife kanun üzerine yüzlerin sürerler. Ayak basmazlar. Şeyh bu ölenlere şehîd-i hakîkîdür şehîdlerin a'lâsıdır diyü şehîd namâzın [111b] kılmış. İçlerinden bir kimseye su'âl eyledüm. Bu vechile ölenlere ehâdis ehl-i nârdur *muhalldün fi'n-nâr* dimişdür. Neden şehîd olur didüm. Cevâb virdi kim sen nesne bilmezsin bu sözi söyleme bu makâmda durma didi. Cem'iyetlerine nazar eyledüm hîç hayr yok cümle[si] ehl-i bid'at. Kimi başına karın giymiş necis yüzine akar. Kimi boynına bağır sak dolamış çâr-sûlarda ve sokaklarda gezer. İçlerinde ehl-i vakâr yok. Bunun gibi tâ'ife bir kimesne re'îs ola. Anda ne hayr ola. Mısır feth oldı. Merhûm Sultân Selîm Hân kapu halkından ve sipâhlardan nevbetçiler kodı. Gurbet harâretiyile yanına cem' oldılar. Çok kimesnenün i'tikâdi fâsid oldı. Mısrda Timurtaş ve Şeyh Şâhîn var idi. Halka çok nasihat eylediler. Şeyh İbrâhîm mülhiddür. Yanına varman. Sizi dalâlete düşürür didiler. Fâ'ide virmedi. Geldük imdi yine maksûdumuza. Şeyh İbrâhîmün evvelâ meclisine vardum. Bir kürsî kodılar. Üzerine çıkdı. Bir kitâb te'lif itmiş. İçinde çok 'abes nesnelere yazmış. Fârisî ebyât u eş'âr yazmış. Hadîs nakl ider. İ'râbın ve ma'nâsın hatâ ider. Cümleden*** biri bu ki ²⁵“يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ” bu âyeti okudı eyitdi. Yârenler âyetde ve ehâdisde niçe ma'ânî vardır. Bu zamâna gelince[ye kadar] ulemâ bilmemişlerdür. Ben bilmişem didi. Uşda göresiz bu âyetün ma'nâsın size

* Manisa İl Halk Ktp. 45 Hk 5836/9, vr. 111a-117a.

** Hân Ahmed Paşa (öl. 1524).

*** Bu kelime metinde çift yazılmıştır.

²⁵ “Allah dilediğini bağışlar ve dilediğine azâb eder.” Âl-i İmrân 129; Mâide 18, 40; Fetih 14.

beyân ideyin didi. Buyur sultânüm didiler eyitdi. Ma'nâsı budur ki *yagfiru limen yeşâ'u* Hak te'âlâ magfîret eyler şol kimseye kim ol kimse Allâh'dan magfîret ister. *Yu'azzibu men yeşâ'u* Allâh 'azâb ider şol kimseye kim ol kimse Allâhdan 'azâb ister. Biz Allâh te'âlâdan 'azâb dilemezüz. Allâh bize nice 'azâb ider diyecek ol tâ'ife arasında gıriv kopdı. Cümlesi ayak üzre kalkdılar. Şenî' hareketler itdiler. Şeyh evine gitdiler. Bilesince gitdiler. Kapuya varınca döndi selâmladı. Kıyâmda rükû'da kimse kalmadı. Hep secdeye vardılar çok hatâlar kıldılar. Cehlinde şübhemüz kalmadı. Kendü câhil meclisinde olanlar câhil. Şeyh ne dirse hep tasdîk iderler. Hatâyı savâbı bir kimse fark ider yok. Meclisine bir def'a dahı vardum. Ol te'lif eylediği kitâb[1] bir kimse kırâ'at eyledi. İçinde yazmış. **Gülşenî** senün şol güzel kohun cihâmı dutdı demiş. Şeyh eydür. Yârenler benüm ol güzel kohum dahı cihâmı dutdı. Geçen ayda bir düş görmüşem. Sag elüm dirsegüme degin gümüş oldı. **[112a]** Cümle 'âlem halkı sag elümden tevbe eyledi. Halkun maslahatı tamâm olıcak sol elüm dahı sag elümden [tevbe] itdi. Ne eylesün bu cihân halkı yâ benüm sol elüm ayruk cihânda gümüş el yokdur. Yakın zamânda göresiz. Maşrıkdâ magribde kimse kalmaya gele. Bu işige kul ola didi. Hemân sâ'at ayak üzre kalkdılar. Envâ' dürlü şer'a muhâlif evzâ'lar eylediler. Bu kelimâtdan şevke geldiler. Bundan sonra kasd eyledüm kendüyle tenhâ buluşam. Vâcib olan sözleri söyleyem. Bunlar degme kimseyi içerü girmeye komazlar. *Fakîr* bir kimseye tazarru' eyledüm. Destûr virdiler. İçerü girdüm. Durmadın ebyât u eş'âr yazar. Selâm virdüm. Elin öpdüm. Yüzüme bakdı. Ne yirlüsün didi. Rûmilinden didüm. Eyitdi şimdi Hakk'ıla vuslatdayum. Özümü getirmezem senünle söyleşem. Öyle namâzı vaktinde özümü getirürem taşra çıkaram. Meclis iderem. Anda hâzır olasin. Murâdun hâsıl olur didi. *Fakîr* hemân kasd eyledüm. Yâ bu sözi söylemege ne kendözünüzü getürdünüz diyem. Nâgâh bir mürîd içerü girdi. Sultânüm ol taş ve kireç ki türbe yapmak için emr itmiş idünüz fülân yazıcı virmedi. Hemân sâ'at Şeyh gazaba geldi. Vây bu bed-bâht câhil vây bu murdâr câhil. Ben anı defterdâra ve fülân agaya şöyle eyleyeyüm diyü fuhşiyâne söyledi. *Fakîr* kalkdum gitdüm. Ayruk varmadum. Şimdiki hâlde mürîdleri Ka'be tavâf[1] gibi tavâf iderler. Ayagı tarafına secde iderler.

[Şeyh Bedrüddîn]**

İmdi benüm oğlum. Bunun gibi kişiye mürîd olanlar küllî dalâlet üzre olmak 'aceb degüldür. Şeyh İbrâhîm tâ'ifesi ve Simâv tâ'ifesi ve ışıklar tâ'ifesi ve kızılbaş tâ'ifesi cümlesi şeytân ocaklarıdır. Sünniler 'adûsıdır. Söyündürmek lâzımdur. Seyyid Nesîmî ve Fazlullâh ki Seyyid Nesîmî'nün şeyhıdır ve dahı bunların mezhebinde olan bâtıldur. Fırka-yı dâiledendür. Ammâ Şeyh Bedrüddîn ki Simâv tâ'ifesi'nün şeyhıdır **hikâyeti budur** ki evvelâ niçe 'ulûm tahsîl itmiş idi. Andan sonra ziyâde zühd ü takvâya meşgûl olup ekl ü şürbden munkatı' olmuş idi. Ol sebebdan Bedrüddîn sonra dalâlete düşdi. *Şerrüddîn* diyü lakab dakdılar.²⁶ Vardukça bir mertebede oldı ki bâtil sözler söylemege başladı. Ol zamânda İznîkde müvellâ Kutbuddîn dirler bir 'âlim şeyh var idi. Anun nazarına vardı. **[112b]** Bir keşfüm oldı. Ne dirsın sana söyleyem didi. Söyle görelüm didi. Göklere çıkıdum. 'Îsâ peygamberi önüme getürdiler. Meyyit gördüm. 'Îsâ hayy degüldür meyyitdür didi. Şeyh Kutbuddîn eyitdi. Ey zâlim ol sana görünen 'Îsâ senün rûhundur ve rûhun ölmüş. Bu i'tikâddan rücû' eyle yohsa dalâlete düşersün didi. Rücû' itmedi. Benüm keşfüm sahîhdür. Kur'ânda 'Îsâ haydur demek ma'nâda *haydur* dimekdür. Sûretde 'Îsâ hayy degüldür didi. Nass-ı Kur'ânı te'vîl eyledi. Yanlış söyledi. İ'tikâd[ın]dan rücû'

** Orijinal metinde ara başlık yoktur.

²⁶ Orijinal metinde bu kelime "dıkıldır" şeklindedir.

itmedi. Şeyh dur[ma] yanumdan git. Senden hayr görünmez didi. Şeyh-ı Simâv eyitdi. Bir keşfüm dahı vardur. Söyleyem didi söyledi. Ben gördüm ay ve güneş bana secde eyledi. Yûsuf peygamber bu düşü gördi. Mısra sultân oldı. Ben dahı Sultân oluram ne dirsın didi. Şeyh Kutbuddîn ziyâde gazaba geldi. Bu olacak nesne degüldür. Peygamber düşüyle senün düşün bir degüldür. Sen şeytân yolında başını virürsın didi. Meclisinden reddeyledi. Şeyh-i Simâv gitdi bir tenhâ yire oturdu. Niçe zamân riyâzete meşgûl oldı ve teshîr-i kulûba müdâvemet eyledi. Kasdı bu kim 'âlemi teshîr ide sultân ola. Bir hadde vardı ki ol bâtil hâtırası keşf-i şeytânîsinden zuhûr eyledi. Şöyle gördi. Bir taht kurulmuş kendü üzerinde oturmuş. Halkun kimini öldürür kimini dirgürür. Bunı göricek hâ işde vakt oldı didi. Kalkdı Yenişehir Zagra Dobrıca memleketlerin gezdi. Kalbince bir kimseleri ve cihânı musahhar eyledi. Kendü sırrın bunlara keşf eyledi. Kimine vezîrlük kimine beglerbeglük kimine sancak. Merâtib üzerine ellerine tezkire virdi. Sihriyle bunların kulûbın cezb eyledi. Kerâmetdür didi. Her köyün imâmını şeyh eyledi. Şer'a muhâlif ü bâtil fi'leri ve bâtil i'tikâdları ta'lîm eyledi. Hevâlarına muvâfık bâtil fi'lere vüs'at virdi. Bu tâ'ifeyi zulumât denizine gark eyledi. Şimdi el-ân ol erkân-ı bâtila sürülüp gider. Andan sonra kendi geldi Edrenede sâkin oldı. Sultân Mûsâya duhûl eyledi giderek anı da idlâl eyledi. Karındaşun pâdşâh oğludur sen pâdşâh oğlu degül misin. Sultân Mûsâ eyitdi. Yâ nice itmek gerekdür. Ol zamânda taht Burusada olurdu. Sultân Mûsânun ulu kardaşı Sultân dimegile ma'rûfdur. Burusada Sultân pâdşâh idi. Sultân Mûsâ Edrenede beglerbegisi idi. Sultân Mûsâ yâ nice [113a] olur didi. Şeyh koynundan defter çıkarup eline virdi. Benüm begüm baş virür yedi bin askerüm var didi. Sultân Mûsâ şöyle kim ben pâdşâh olam seni hem vezîr hem kâziasker eyleyem didi. Şeyhun kasdı bu idi ki Sultân Mûsâ sebebiyle evvel *Sultâm* helâk idüp andan Sultân Mûsâyı katl eyleye. Kendü pâdşâh ola. Muhassal sözi ihtisâr eyleyem. Ceng oldı. Sultân Mûsâ katl olındı. 'Askerün ba'zısı kırıldı. Ba'zısı perâkende oldı. Şeyhi da tedbîr alup gitdiler İznîkde habs eylediler. Şehrden çıkmasun diyü yasak eylediler. Bu hâl üzre bir mikdâr zamân eglendi. Ziyâde sıklet virmediler ne yirde dilerise gezer Şeyhun Börklice Mustafâ dirler kethudâsı var idi. Cümle fesâd anun re'yiyile olurdu. Şeyh ana Ebû 'Alî Sînânun rivâyetlerinden çok işler ta'lîm itmiş idi. Anunıla ol bed-baht ceheleyi teshîr itmege kâdir olmuş idi. Şeyhun ol bâtil kasdı keşf-i bâtilarında görindi. Börklice Mustafâyı yanına çağurdu didi ki Allâhdan bana emr geldi Sen varup Teke ilinde cem'iyet idesin. [Ben] Rûma geçem. Dobrıcada cem'iyet idem. Bu 'Osmânoğlu 'askerini iki bölük eyleyem. Nısfı sana vara. Nısfı bana gele. Sana varanıla sen haklaşasın. Bana gelen ile ben haklaşam didi. Bu tâ'ife irâdet getirüp 'âlem-i pâdşâh olam. Pes Börklice Mustafâ sahîh fikr budur diyüp evine gidüp Şeyh berü geldi. Mustafâ Teke ilinde peygamberlük da'vâsın idüp mu'cizedür diyüp niçe sihrlere gösterdi. Yanına sekiz bin Türk cem' eyledi. Pâdşâh tarafından 'asker gö[nde]rildi. 'Azîm ceng oldı. Teke etrâki katl olındı. Börklice Mustafânun başı kesildi. 'Asker-i müslimînden çok kimse şehîd oldı. Geldük imdi şeyhun ahvâline. Şeyh Börklicenün bu hâlimden haberdâr oldı. Dobrıcaya geldi cem'iyete şürû' eyledi. Cümle ahbâbına sırrıla haber gönderdi. Hafiyeten yanına cem' olmaga başladılar. Kara Nasûh dirler bir mürîdi var idi. Biraz bahâdır eridi. Şeyh ana ziyâde i'tikâd itmiş idi. Beglerbeglük 'ahd idüp eline tezkire virmiş idi. Şeyhdan ana haber geldi yarak görüp cem'iyetine revâne oldı. Gideriken bir şahsa bu[lı]şdı. Meger anunıla evvelden aralarında 'adâvet var imiş. Bu şahsı göricek eyitdi. Kanda gidersin. Şeyha giderüm didi. Şeyh sana ne mertebe virdi. Ol şahs eyitdi beglerbeglük virdi. Kara Nasûh inanmadı. Ol [113b] şahs tezkire gösterdi. Kara Nasûh gazaba geldi. Bu şeyh 'ahdına vefâ itmez. Bundan hayr gelmez didi döndi. Gitdi erkân-ı devlete gelüp haber virdi. Kara Nasûha tîmâr 'ahd eylediler.

Âdem gönderdiler. Kara Nasûh kulavuz oldu. Vardılar cem'iyetlerin tagıdup Şeyhı dutup Siroza iletdiler. Bir dükkân önünde salb itdiler. Niçe zamân kabri vîrân yatdı. Mezbelelük olup şimdiki hâlde ma'mûr eylemişler. Her memleketden ahhâbî gelüp ziyâret iderler. Yüzlerin yire sürüp emekleyü ayagı tarafına secde iderler. Kıçın kıçın gene giderler. Niçe sadakât getirürler. Topragını alup memleketlere armagan iledürler. Ol memleket halkı er ü 'avret ulı kiçi yüzlerine sürüp ol türbede bir kimesne yigirmi akça ciheti berâtıyla mutasarrıfdu. Şeyh Bedrüddîn[e] muhibb olan tâ'ife **Âdemoğlanı ot gibi bitüp ot gibi yiter** diyü i'tikâd iderler. Katlleri vâcib bir tâ'ifedür ol Şeyh-ı Simâvun makberesi belürsüz olup vîrân olmak vâcibdür. Fakîr gördüm bir zamân kabri harâb idi. Kimse gelüp ziyâret itmez idi. Havf iderler idi. Sonra ma'mûr eylemişler erkân-ı devletün bundan haberi yokdur. Anun gibi bî-dînün kabri ma'mûr olmak şer'î degüldür ve ol Şeyh-ı Simâvun Vâridât adlu bir kitâbı vardur. Anunıla niçe memleket halkı dalâlete düşmişdür. Her kim ol kitâba ve Şeyh-ı Simâva hakdur diyü i'tikâd eylese kâfir olur zındık olur mülhid olur mürted olur. Bir kimsenün i'tikâdınun butlânı zâhir ola. Anun te'vîle kâbil olup te'vîli sahîh degüldür. Zîrâ ol te'vîl anun murâdına muhâlifdür. Anun murâdınun kelâmı zâhiri ne vechile butlân üzerine delâlet eylediyse Seyyid Nesîmî gibi ve Fazlullâh gibi ve dahı bunların emsâli mülâhid ve ne kadar varısa Şeyh İbrâhîm ve ahhâbî ve kızılbaş ve Simâv tâ'ifesi ve ışıklar tâ'ifesi cümle bunların 'ilm-i yakîni mûcib olur. Delâyil ile butlân zâhir ü sâbit olmuşdur. Bunların ol bâtil kelimâtların ve ef'âllerin ve ef'âllerin te'vîl idüp şer'a tatbîk eylemek şer'î degüldür. Zîrâ te'vîlden murâd ol kelimâtı hak eylemekdür. Nihâyet kelimâtun butlânı zâ'il olsa sâhib-i kelimât olan kimesnenün be-her hâl butlânı bâkîdür. Te'vîlün hiç fâ'idesi yokdur. Pes imdi bunların gibi tâ'ifenün kelimâtını te'vîl eylemek zarar-ı küllîdür. Ammâ şol kimseler kim kerâmetleri ve velâyetleri ve hakîkatler[i] sâbit ü zâhir olmuş. Ebû Yezîd-i Bistâmî ve Mansûr ve Şeyh Muhyiddîn-i Magribî gibi ve dahı [114a] bunların emsâli her kim varısa nüfûs-ı halkda hakîkatleri karâr bulmuşdur. Bunların ba'z-ı kelimâtları ki ba'z[ı] kimesnelerde sû'-i zanna sebep olmuşdur. Anun gibi kelimâtı şer'a tatbîk eylemek sû'-i zannı izâle eylemek için sahîhdür. Bu zikr eyledüğüm bir görklü mes'eledür. Ammâ çok kimse bundan gâfildür.

[Şeyh Üveys ve Kara Dâvûd]

Ammâ Şeyh Kara Dâvûd ki Şâmda başı kesildi tamâm hakkı idi buldı. Hikâyeti oldur ki anun şeyhına **Şeyh Üveys** dirleridi. Aksarâyda mütemekkin Çelebi Halîfe dirler bir 'azîz mürşid-i kâmil kimesne varıdı. Şeyh Üveys anun mürîdlerinden idi. Kaçan kim Çelebi Halîfe Ka'beye gitdi Aksarâyda ugradı. Üveyse çok nasîhatlar eyledi. Sen bir ak kimsesin. Benden nice gördünise anunıla 'amel eyle. Zinhâr Türk oğlanun kara kara keşfine bakup dalâlete düşme. Benüm yolundan şaşma. Yohsa ne ben senden ve ne sen bendensin şöyle bilesin diyüp yolına gitdi. Ol yolda fevt oldı. Şeyh Üveysün bir mürîdi varıdı. Şemsüddîn dirleridi. Bir bâtil keşf görmüş yazup İstanbulda olan şeyhlara birkaç sûfilerile göndermiş. **Kelimât**. Bilmiş olası bana keşfimde Peygamber Hazretleri görindi. Haber virdi. Çelebi Halîfe kutbdur. Öldi. Yine yirine Şeyh Üveys kutb oldı. Ol öldükden sonra ben kutb olurum. Benden sonra benüm mürebbîlerümden Hâmid-i Hindî nâm kimesne kutb olur. Ol kimesne Mehdîyi terbiyet ider. Anun zamânında Mehdî hurûc eyler. Ol kimesne Mehdîye vezîr olur. Bizüm mürîdlerümüz Mehdîye 'asker olurlar. İmdi elbette cümleünüz gelesiz Şeyh Üveysden tevbe vü telkîn alasız icâzet alasız ve illâ irşâdunuz sahîh degüldür fâsiddür. Ölümünüz meyyit-i câhiliyye ölümü olur şöyle bilesiz. Bu hâdisede fakîr İstanbulda şeyh hıdmetinde olurıdum. İstanbul şeyhları cümlesi gazaba geldiler. Hâşâ ki peygamber sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem bunun gibi

kelimât itmez. Senün gibi câhile görünmez. Senün gibi ve Üveys gibi bâtil [u] câhil kutb olmaz ve kutbı Allâhdan gayrı kimse bilmez ve kutb olan *ben kutbdan* dimez. Ve sizün gibi bâtil tâ'ife Mehdîyi terbiyet eylemez ve sizün gibi şeytânî tâ'ife Mehdîye 'asker olmaz. Mehdî bu yakında hurûc eylemez ve Mehdî'nün hurûcına dört yüz yâ beş yüz yıl olmak gerekdür didiler. Ol senün gördüğün sencileyin bir şeytândur didiler. Bu i'tikâddan rücû' eylesen [114b] yohsa dînünüz îmânunuz gitdi kâfir oldunuz şöyle bilesiz didiler. Mektûbların pâre pâre eylediler. Gelen tâ'ifeyi kovdılar. Şeyh Üveyse âdem gönderdiler. Nasîhatlar eylediler. Şerî'atı terk eyledün bâtil yola gitdün ol Şemsüddîn-i bâtilun keşfine uydun. Dînün îmânun harâb eyledün. Dâll ü mudill oldun. Şemsüddîn[i] reddeyle. Sözüne uyma. Yohsa dünyâda ve âhiretde yüzün kara olur şöyle bilesiz didiler. Müyesser olmadı. Nasîhat kâr eylemedi. Nasîhat eyleyen sûfleri itâle-yi lisân ile teshîr eylediler. İstanbulda olan meşâyih cümlesi muztarib oldılar. Bundan sonra bizüm şeyhumuz Kâsım Çelebi Efendî'nün Süleymân adlı bir dervîşi var idi. Kâbil ve ehl-i 'ilm-i kelimâta kâdir Âdem idi. Şeyhdan icâzet diledi. Bana destûr virün ben varayın. Cem'iyetlerin tagıdayın didi. Şeyh destûr virdi. Süleymân tebdîl-i sûret idüp gitdi. Anda varıcak adun nedür didiler. Adum Şücâ'dur didi. Şemsüddîn öpdü koçdı. Hoş geldün. Bana Şemsüddîn-i Harâbî dirler. Bu Harâbî lakabını bana peygamber dakmışdur. Bu gice ben seni düşümde gördüm. Peygamber Hazretleri sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem bu gice bana haber virdi. Yarın bir kimse gelse gerekdür. Adı Şücâ'dur. Size tâbî' olsa gerekdür. Ol kimse ehl-i ma'ârifdür. Anı Hak Te'âlâ size mümeyyiz gönderdi. Gördüğünüz keşfi ana söylen. Ol nice beyân eylesen eger hak eger bâtil anunıla 'amel eylesen. Hak didüğü hakdur. Bâtil didüğü bâtildur. Anun sebebiyle tarîkunuzda ziyâde kuvvet bağlaya. Cümle 'âlem olasız didi. Süleymânun ahvâli şâyî' oldı. Yakında ırakda kimse kalmadı hep geldiler Süleymânun elin ayagın öpdiler ve ziyâret eylediler. Allâhdan sen bize mümeyyiz geldün didiler. Şâzluklar eylediler. Süleymân dört aydan ziyâde aralarında oldı. Süleymâna bir vechile mahabbet eylediler [ki] anun emrinden taşra bir maslahat olmaz oldı. Cümlesinün düşlerine ve keşflerine mu'abbir oldı. Şeyhlarınun ve mürîdlerinün fazlı ve kerâmeti sâbit ü zâhir oldı. Süleymâna tamâm i'tikâd eylediler. Fi'line ve kavline bir kimse muhâlefet itmez oldı. Bu mertebeye gelince Süleymân cümle kelimâtını bu tâ'ifenün zu'mları üzerine söyledi. Muhâlefet eylemedi. Bundan sonra kasd eyledi ki hakkı izhâr eylese. Şeyh Üveys ve Şemsüddîn ve eskice dervîşlerin [ve] niçe kimseleri da'vet eyledi. [115a] Bir tenhâ yire cem' oldılar. Bir yire varalum sizünile maslahatum vardur didi. Vardılar bir tenhâ yire cem' oldılar. Süleymân bu vechile hitâb eyledi ki ne dîrsiz Şemsüddînün keşfi hak mıdur. Hakdur didiler. Yâ beni keşfde gördi. Ben size cânib-i Hakdan mümeyyiz olam. Size hakkı bâtilü beyân eyleyem. Benüm hak didüğüm hak ola. Bâtil didüğüm bâtil ola. Bu keşf de hak mıdur. Cümle hakdur didiler. Yâ ben size şimdi bir emri beyân itsem gerekdür. Ol butlânına hükm itsem gerekdür. Ol hükm[i] kabûl ider misiz. Cümlesi kabûl iderüz didiler. Şöyle bilün kim ben hükm eyledüm bu sizün keşfünüz ve cümle ahvâlünüz ve tarîkunuz bâtildur didi. Cümlesi bî-hod oldılar. Cevâba kâdir olmadılar. Birbiriyle cidâle düşdiler. Şeyh Üveys Şemsüddîne gazab eyledi. Sen beni yolundan çıkardun magbûn eyledün didi. Yanından reddeyledi. Cem'iyetleri tagıldı. On altı sûfi[yi] Süleymân bile alup Kâsım Çelebiye geldi. Niçe zamân Şeyh Üveys tenhâ kaldı. Yanına kimse gelmedi cümle muhibleri kesildi. Şeyh Üveys ve Şemsüddîn gördiler ki çeriler batdı. Zarûfî bir yire geldiler. İttifâk itdiler. Şemsüddîn bir bâtil keşf dahı söyledi. Halkı aldadı. Eski 'âdetlerin ele alalar. Cehele yine başlarına çokdı. İstanbulda olan 'azizler

Mustafâ Paşa* ki Burusada maktûldür ana haber virdiler. Bu tâ'ife bâtil yire cem' oldılar. 'Âlemi fesâda virdiler. Şeyhları olan bâtil İstanbula gelsün otursun. Bu cem'iyet ol yirden gitsün tagılsun. Yohsa sonı hayr olmaz didiler. Mustafâ Paşa meger bunlara muhibb imiş haber göndermiş. Ol yirden göçdiler. Kaysar[ıy]a vardılar.²⁷ Vatan tutdılar. Cümle ahabâblarını da'vet eylediler. Kutb geldi bu diyâra düşdi. Elbette ve elbette göçe gelesiz. Şimden girü ol memleketde hayr yokdur. Şöyle bilesiz didiler. Niçe kimseler anda vardılar. 'Azîm cem'iyet oldı. O diyârda olan ulı kiçi tâ'ifesi kendülere okutdılar. Her birine hüsn-i va'deler eylediler. Defter bağladılar. Mehdî'nün gelmesine yarak gördiler. 'Asker hâzır oldılar. Bizüm ahabbumuz kırk bin olıcak Mehdî hurûc ider. Fursat bizüm olur didiler. Risâlelerinde yazdılar. **Fakîr Ahmed Paşa**** hâdisesinde garba vardum. Muhibleri ve mürîdleri söyleridi. Kırk bin olmaga az kaldı dirleridi. Bu tâ'ifenün 'acâyib hikâyeti çokdur. Tafsîl kâbil degüldür. Ba'zısın icmâlen diyelüm. Bir gün Şemsüddîn bir keşf gördi. Falân gün Üveys ölür. Şemsüddîn yirine kutb olur didi. Bu haberi ahabâbları arasına ifşâ itdiler. Cümlesi Kaysar[ıy]a [115b] geldiler. Şeyh Üveysün mevtine hâzır oldılar. Kefen dikildi. Makbere kazıldı. Şeyh Üveys ölmedi. Aralarında ihtilâf u ıztırâb düşdi. Şemsüddînün üzerine hücum eylediler. Elbette benüm keşfüm sahihdür. Uşda sahih olmadı. Yalan oldı didiler. Şemsüddîn muztarib oldı. Bir mikdâr sabr u tahammül eylen. Halvetüme gireyüm. Teveccüh ideyin göreyin. Cânib-i Hakdan ne gelür didi. Halvetine girdi çıkdı eyitdi. Peygamber Hazretine buluşdum. Üveys ölür Şemsüddîn yirine kutb olur dimegün ma'nâsı Üveys irşâddan kalur yirine Şems mürşid olur dimekdür didi. Tasdîk itdiler. Yidiler içdiler ta[g]ıldılar gitdiler. Eski 'âdetleri üzre sâbit oldılar.

Bir dahı hikâyet budur ki bir gün Şemsüddîn mürîdlerin cem' eyledi. Niçe zamân Peygamber Hazretini görmedüm. Çok ıztırâb çekdüm. Bu gice Peygamber Hazretini gördüm. Yâ Resûlallâh bunca zamândur bana niçün görünmedün. Yâ Şemsüddîn sana kakıyup dururum didi. Niçün yâ Resûlallâh didüm. Dutamdan artuk sakalı kesmek benüm sünnetümdür. Sen niçün kabzadan ziyâdesin kesmedün didi. Mıkrâz getürdi. Sakalın kesdi. Cümle tâ'ifesi kesmege kâbil olan sakalı kesdiler. Bize müte'allik birkaç nefer kimseler varıdı. Ana mürîd olmuşlar idi. Fakîr anlara mektûb gönderürüdüm. Ol şeyha sakalın kesdüren hâşâ ki Peygamber ola şeytândur. Şöyle bilesiz şeyha bu mektûbu viresiz. Ol sakalın kesdüren kimesneye su'âl eylesün. Niçe yıllardur sana buluşuruz. Bu emri bana niçün evvelden buyurmadun. Beni günâh içinde niçe zamân kodun disün. Görelüm ne cevâb virür didüm. Mektûbı virmişler. Cevâba kâdir olmamış. Ba'zı tâ'ifesi inkâr eylemiş Merhûm Sünbül Sinân Halifenün hatunı Çelebi Halifenün kızı idi. Aralarında ihtilâf vâki' oldı. Talâk-ı rıç'î vâki' olmuş. Kızı çıkdı. Anası evine geldi. Ol zamânda bu tâ'ife Aksarâyda olurlar idi. Bu hâdiseyi işitmişler on altı sūfi İstanbula gelüp bir mektûb getürdiler. Şemsüddîn keşfinde gördi. 'Âlem-i ma'nâda Şeyh Üveyse Peygamber Hazretleri bu hatunı nikâh eyledi. Bu hatundan Şeyh Üveysün bir oğlu togsa gerek. Mürşid-i kâmil olsa gerekdür. Bu hatunı alalum gidelüm diyü mektûbı içerü *anaya* sundılar. Ana (ona) haber gönderdi eyitdi. Cümlesi yarın içerü bana gelsünler kimesne taşrada kalmasun. Maslahat nice olmak gerekdür danış [116a] idelüm didi. Geldiler içerü girdiler. Ana kimi kendünün ve kimi konşulukdan câriyeler ihzâr eylemiş ellerine

* Koca Mustafa Paşa (öl. 1512).

²⁷ Bu kelime metnin çeşitli yerlerinde "Kaysar" şeklinde geçiyor. Yer adları sözlüklerinde bu isimde bir yeri tespit edemedik. Kelimenin "Kayseri" olabileceği tahminiyle metne Kaysar[ı] şeklinde dahil ettik.

** Hâin Ahmed Paşa? (öl. 1524).

sırıklar ve kötekler virmiş. Havlu kapusına kilid urdılar. Cârîyelere buyurdılar. Şol kadar dögdiler kötekler urdılar [ki] dîvâr üzerinden tırmaşup çıkıcak kaydaların gördiler. Hatunıyla Şeyh Sünbülün arası girü ıslâh oldu tâ ölince[ye] dirlik itdiler.

İmdi benüm oğlum. Bu risâlede mezkûr olan tâ'ifenün ahvâline 'ibret nazarıyla nazar eylesiz. Bedenlerine şeyâfın hulûl eylemişdür. Rûh-ı insânî ahkâmı munkatı' olmışdur. Kuvâ-yı şeytâniyye 'akl-ı insânî tasarruf eylemişdür. Ne 'akllar 'akl-ı insânîdür ve ne rûhlar rûh-ı insânîdür. Hayvânî 'akl kadar 'aklları yokdur. Bunun gibi tâ'ifeye i'tikâd eylemek sahîh degüldür.

Benüm oğlum. Bir kimseye Hak te'âlâ hidâyet eyleye. Sultân Süleymân gibi 'azîmü's-şân pâdşâha vezîr ola. 'Ulemânun ulusu ve kiçisi anun nazarına geeler. 'Ulemânun küllîsi didiler. Şeyh İbrâhîm tâ'ifesi ve anların mezhebinde olan mürteddür. Bogazladügi murdâr ve ekli harâmdur. Anlara i'tikâd iden kâfirdür diye. Ol kimse bu kelîmâta i'tibâr itmeye. Şeyh İbrâhîme mahabbet eyleye. Ol kimse dünyâda ve âhîretde hor u hakîr olur zelîl olur. Niçe nesne vâki' oldu. Gözi açuk olanlar anladı ve buldı.

Benüm oğlum. Allâh te'âlâ sana dünyâda ve âhîretde 'izzetler müyesser eylesün. Senün şol sünnî i'tikâdındur benüm gönlüm alan. Şöyle bilesin. Şerî'at hak yoldur. Şerî'atdan hâric olan yol bâtıldur. Peygamber Hazretleri sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem ashâbda bir kimseyi bir memlekete kâdî nasb eyledi. Niçe zamândan sonra 'azl eyledi. Ol kimse Resûlullâha geldi. Hazret-i Resûl göricek niçün şâhidsüz hak hükm idermişsin didi. Cevâb virdi kim yâ Resûlallâh senün nûrunla bilürüm hak kimündür. Şâhîde ihtiyâc kalmaz hükm iderin. Hazret-i Resûl ziyâde gazaba geldi. Be er senün çürük velâyetünden ötüri benüm şerî'atum kalsun mı didi.

İmdi benüm oğlum. Keşfi sahîh olan kimesne halka şâyi' eylemez. Şöyle bilesin o keşfile 'amel eyleyen tâ'ifenün küllîsünün i'tikâdında mukarrer olmuş idi ki Kara Dâvûd kutb ola. Mehdîyi çıkarı. Mehdîye vezîr ola. Hep ahbâblar ıztrâbda tururlarardı hâ bugün hâ yarın ola. Muntazırlarardı. [116b] Âhır Kara Dâvûd ile yüzleri kara oldu. Şol kimseler ki şerî'ati kodılar keşfile 'amel ideler Anların dünyâda ve âhîretde yüzleri kara olur. Şimdi ol tâ'ife yüzleri kara sözleri *kıssa** başları âşüfte halkun bakmazlar kaçup gizlenmek [içün] yer bulmazlar. Bu risâlede mezkûr olan tâ'ife bir kimse bunların dalâletini bilmesee hak üzerine sansa hakdur diyü i'tikâd eylese kendü hak üzre ola. Bu[na] ihtimâl yokdur. Bunların dalâleti meşhûr u ma'lûmdur. Bunun gibi mahalde 'özü olmaz. Bunların dalâletleri tevâbi'lerinden gizlenmek yokdur. Dalâlet ma'lûmdur ana hakdur diyen kâfir olur. Eger aslda ehl-i İslâm zümresinden ise katlleri helâl olur cumhûr-ı 'ulemâ katında. İmâm-ı A'zam ve İmâm Süfyân-ı Sevri İslâma gelicek katlden halâs olur didiler. Müftî Ebussu'ûd böylece buyurmuş. Ammâ bizüm zannumuz da budur ki Simâv kızılbaş ve ışıklar tâ'ifesinden birisi İslâma gelse dahı ol bölükden ayrılssa anlarıyla musâhabetden ve ihtilâtdan munkatı' olsa sünnîler cumhûrına katılssa ahvâlleriyile hâllense İmâm-ı A'zam kavli evlâdur. Ve illâ İslâma gelse yine evvelki tâ'ifesiyle karış[s]a aralarında tamâm ittihâd ola. Cumhûr-ı 'ulemâ kavli evlâdur. Zîrâ bunların ahvâli bize tafsîlen ma'lûmdur. Anlardan sıdkıla rücû' iden anların 'adûsıdur. Min-ba'd anlarının zindegânî müyesser olmaz. Fakîr bilürüm Simâvdan dönmiş ikisini katl eylediler. Birisinin kanın içdiler. Anlardan dönen elbette anların sırrın ifşâ itse gerekdür. Ol eelden ötüri anlara 'adâvet ziyâdedür. Sâyir halka gibi degüldür ve

* Kıssa burada "masal/zırva" anlamında.

şimdiki hâlde ışıklar tâ'ifesinden Sulhuddîn ve Gülşen nâm kimesneler ışıklara tâbi' olup niçe zamân aralarında sâkin olup zâviyelerine hıdmet [eyler] iken Allâhun hidâyeti yetişüp İslâma geldiler. Ol tâ'ifeden bi'l-külliyeye i'râz eylediler. Ol tâ'ifenün kabâhatlerin ifşâ eylediler. Ol sebebden ol tâ'ife bunların katline kasd eylemişdür. İslâma gelenler dâ'imâ havf u ıztırâb üzredür. Butlân üzerine olan tâ'ifenün ahvâlî[ni] tafsîlen beyân mümkün degüldür sözi üzre hatm idelüm. Temmet.

Hak te'âlâ bol bol virmek [117a] sever ve çok isteyicileri sever. Zâhir budur ki bu sıfat Paşa Hazretlerinde vardır. Ol sebebden fakîr dahî tekrâr dilek dilemek[de] hiç tereddüd itmez. Şimdiye degin her murâdum hâsıl olmak 'âdet oldı. Umarum bu murâdum dahî hâsıl ola. Oglum Paşa Hazretleri sizden bir mühim murâdum vardır. Bize zâviye binâ iden Kurd* nâm kimesnenün oğlu Ahmed bendenüz bu muhibbünüze niçe dürlü ihsânları vâsıl oldı ve hem kendüler[i] pâdşâh hıdmetine kâhire birle yarar kimsedür. Kerem [ü] mürüvvet idesiz bizüm hâtırumuz için olsun. Bir menzil dahî ilerüce himmet buyurasız. Sancak kaldurmaga kâdirdür. Anlara** olan ihsân hemân bize olmuşdur. Oglum Paşa Hazretleri hazretünüze iki dâne kebecük? armagan gönderildi. Hüsn-i kabûl idesiz. Akça pul saymadun iki du'âcılarunuz. İşleyicilerdür. Elleri emekleridür. Sadaka getürdiler. Biz dahî muhibbünüz iktizâ eyledügi sebebden hiç bir garaz yokdur. Hemân mahabbetdür ancak gönderildi. Hâzihi'r-risâleti muhibb-i müştâk Bâlî Dede.

KAYNAKÇA

ARPAGUŞ, Hatice K. (2006), Sofyalı Bâlî Efendi'nin Kazâ ve Kader Risâlesi ve A'yân-ı Sâbite Açısından İnsanın Sorumluluğu, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (2006/1).

AZAMAT, Nihat (2000), İbrâhîm Gülşenî, *DİA*, cilt 21, ss. 301-304.

BAŞ, Eyüp (2005), Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum Kıyamet Beklentisi ile İlgili Bazı Veriler, *Dinî Araştırmalar*, cilt 7, sayı 21, ss. 163-177.

BAŞER, Hacı Bayram (2015), Tasavvufta Savunmacı Söyleme Dönüş: Sofyalı Bâlî Efendi Örneği (ö. 960/1553), *Uluslararası Sempozyum, Sahn- Semân'dan Dârülfünûn'a: Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) XVI. Yüzyıl, 19-20 Aralık 2015*, İstanbul, ss. 1-10.

BOSTANCI, Ali Haydar (1996), Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin "Etvâr-ı Seb'a"sı, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

CELEP, Halil (2013), Sofyalı Bâlî Efendi'nin Tasavvuf Anlayışı, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, ss. 99-126.

CELEP, Halil (2014), *Sofyalı Bâlî Efendi-Hayati, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gece Kitaplığı, İstanbul.

ÇAĞRICI, Mustafa (1999), İbn Sayyâd, *DİA*, cilt 20, ss. 305-306.

* Kurd Mehmed Efendi (öl. 1589).

** Orijinal metinde bu kelime çift yazılmıştır.

- ÇINAR, Mahmut (2016), Osmanlı Halklarının Mehdilik Algısı ve Müslüman Tebaa Tarafından Bu Alanda Yazılan Eserler Bağlamında Kurtarıcı Beklentisinin Sosyo-Politik Bağlantıları, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı 1, 216-239.
- EYİCE, Semavi (2002), Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi, *DİA*, cilt 26, ss. 133-136.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (1982), Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 25, sayı 1, ss. 179-214.
- FLEISCHER, Cornell H. (1999), “Mehdi ve Bin Yıl: Osmanlı Emperyal İdeolojisinin Gelişimi”, Osmanlı, cilt 7 (Düşünce sayısı içinde), (edt. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 149-161.
- GEL, Mehmet (2010), *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dinî Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1966), *Sımavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yayınevi.
- GÜNDÜZ, Tufan (2010), Sofyalı Bâlî Efendi'nin Safevîlere Dair Rüstem Paşa'ya Gönderdiği Mektup, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 56, ss. 203-210.
- KARA, Mustafa (1992), “Bâlî Efendi-Sofyalı”, *DİA*, cilt 5, ss. 20-21.
- KONUR, Himmet (2000), *İbrâhîm-i Gülşenî*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- KRSTIC, Tijana (2015), *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları (15-17. Yüzyıllar)*, (çev. Ahmet Tunç Şen), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Latîfî (2000), *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, (nşr. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Mahmud Cemaleddin el-Hulvî (2013), *Lemezât-ı Hulviyye ez-Leme'ât-ı Ulviyye, Halvetî Büyüklerinin Tatlı Halleri*, (hzl. Mehmet Serhan Tayşi), 2. Baskı, Semerkand Yayınları, İstanbul.
- Muhammed Seyyid el-Celyend (2005), Muhammed Demirtaşî, *DİA*, cilt 30, ss. 517-518.
- Muhyî-yi Gülşenî (2014), *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*, (nşr. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- MUSLU, Ramazan (2007), Halvetiyye'de “Atvâr-ı Seb'a” Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi, *Tasavvuf Dergisi*, sayı 18, ss. 43-63.
- Münîrî-yi Belgradî (668/1), *Şerh-i Kasîde-i Süleymân*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 19 Hk 668/1(a).
- Nev'izâde Atâî (1989), *Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmileti's-Şakâik*, cilt 2, (nşr. Abdülkadir Özcan) Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Nev'izâde Atâyî (2017), *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, cilt 1, (nşr. Suat Donuk), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar (1999/2000), Kutb ve İsyân: Osmanlı Mehddici (Mesiyanik) Hareketlerinin İdeolojik Arkaplanı Üzerine Düşünceler, *Toplum ve Bilim*, 83, ss. 48-57.

OCAK, Ahmet Yaşar (2010), Kutb ve İsyân: Osmanlı Mehddici (Mesiyanik) Hareketlerinin İdeolojik Arkaplanı Üzerine Düşünceler, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslâmın Macerası* içinde, Timaş Yayınları, İstanbul, ss. 44-56.

OCAK, Ahmet Yaşar (2012), 16. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mehddici (Mesiyanik) Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi, *Yeni Çağlar Anadolu'sunda İslâmın Ayak İzleri, Osmanlılar Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, ss. 72-83.

OCAK, Ahmet Yaşar (2013), *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, (Genişletilmiş 4. Baskı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar (2017), Türkiye Tarihinde Mehddici Hareketlerin Toplu Tarihine Doğru [Metodolojik Bir Yaklaşım], *Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu, 2-5 Haziran 2016, (hzl. Ertekin Akpınar)*, İzmir, ss. 48-59.

Osmânzâde Hüseyin Vassâf (2011), *Sefîne-i Evliyâ*, cilt 3, (hzl. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul.

ÖGKE, Ahmet (2004), Tasavvufta “Kenz-i Mahfî” Düşüncesi ve Sofyalı Bâlî Efendi(960/1553)'nin “Küntü Kenzen Mahfiyyen” Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı, *Tasavvuf-İmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı 12, 9-24.

ÖNGÖREN, Reşat (2006), Muhyiddin Karamânî, *DİA*, cilt 31.

ÖNGÖREN, Reşat (2012), *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, (3. Baskı), İstanbul.

ÖZ, Mustafa (2003), Mehdilik, *DİA*, cilt 28, ss. 384-386.

ÖZCAN, Tahsin (1999), Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, ss. 125-155.

ÖZEN, Şükrü (2001), İslâm Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfi'nin İdamının Fikhîliği, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 6, ss.17-62.

Rusûhî Süleymân (5221/3), *Risâle fî-hakkı 'r-revâfızı 'l-merdûdîn*, Milli Ktp. 06 Mil Yz A 5221/3.

Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî (1990), *Tasavvufun Esasları- Avârifü'l-Meârif Tercümesi*, (nşr. H. Kâmil Yılmaz- İrfan Gündüz), Erkam Yayınları, İstanbul.

TABAKOĞLU, Mehmet (2016), Nüreddinzade, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Doktora tezi, Ankara.

TANEVİ, Eşref Ali (1995), *Hadislerle Tasavvuf*, (hzl. Zaferullah Dâvûdî, Ahmed Yıldırım), Umran Yayınları, İstanbul.

Taşköprülüzâde İsmâuddîn Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi (2007), Osmanlı Bilginleri: eş-Şakâyiku'n-Numâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, (çev. Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul.

TEK, Abdurrezzak (2005), Fusûsu'l-Hikem'e Yönelik Bazı Tartışmalı Konulara Sofyalı Bâlî Efendi'nin Bakışı, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 14, sayı 2, ss. 107-133.

TIETZE, Andreas (1988), Sheykh Bâlî Efendi's Report on the Followers of Sheykh Bedreddîn, *Osmanlı Araştırmaları*, sayı 7-8, ss. 115-122.

Osmanzâde Hüseyin Vassâf (2011), *Sefine-i Evliyâ*, cilt 3, Kitabevi, İstanbul.

VELİKÂHYAOĞLU, Nazif (2000), *Sümbüliyye Tarikatı ve Koca Mustafa Paşa Külliyesi*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

YANIÇ, Sema (2010), XIV. Asrın İlk Yarısında Anadolu'da Mehdî Bekleme Temâyülü ve Timurtaş'ın Mehdiliği Meselesi, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 30, ss. 181-195.

YAVUZ, Yusuf Şevki (2003), İslâm İnancında Mehdî, *DİA*, cilt 28, ss. 371-374.

Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîfi'z-Zebîdî (1982), *Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, cilt 12, (mütercimi ve şârihi: Kâmil Miras), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.